

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Aneta Petrová

**Věštírny tak trochu netradičním způsobem aneb jeskynní věštírny zasvěcené Pánovi a
nymfám**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. Mgr. Tomáš Víték, Dr.

Praha 2024

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 3.5. 2024

.....

podpis

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych velmi ráda poděkovala svému vedoucímu bakalářské práce panu doc. Mgr. Tomáši Vítkovi za odborné konzultace, čas, cenné rady, a především za pomoc při nasměrování tématu a samotné práce. Také bych ráda poděkovala knihovně Kabinetu pro klasická studia Filosofického ústavu AV ČR za ochotu při hledání potřebné literatury a za velmi vlídný a milý přístup.

ABSTRAKT

Práce bude zaměřená na jeskynní věštírny a jak takové věštění probíhalo, co je pro něj typické a jak se lišilo od jiných druhů. Opírat se bude o antické autory a jejich dochovaná díla. Cílem bude odpovědět na výzkumné otázky a vyvodit závěr.

ABSTRACT

This bachelor thesis will focus on cave divination and how did it work, what was typical for this type and how it differs from others. It will be based on ancient authors and their survived works. The aim will be to answer given research questions and give a conclusion about this topic.

KLÍČOVÁ SLOVA

Věštírny, věštění, Starověké Řecko, bohové, rituál, jeskyně

KEY WORDS

Oracles, divination, ancient Greece, gods, ritual, caves

1. Úvod	5
1.1. Představení pojmu věštění a vše s ním spojené	6
2. Mýtus a kult boha Pána a nymf	10
2.1. Kult samotného boha Pána	10
2.2. Nymfy	14
2.2.1. Tanec	17
3. Věštění prostřednictvím Pána a nymf	20
3.1. Pán	20
3.1.1. Marathónská jeskyně	20
3.1.2. Jeskyně Vari neboli Nympholyptos	24
3.2. Nymfy	30
3.2.1. Kórycká jeskyně	30
3.2.2. Včely a včelí dívky	36
3.2.3. Věštírna Apollónia v Ilýrii	41
3.2.4. Astragalomancie	43
4. Srovnání s jinými božstvy a jinými způsoby věštění	53
4.1. Hydromancie	53
4.2. Nekromancie	55
4.3. Věštění pomocí šumění listů	58
5. Závěr	60
6. Seznam pramenů a literatury	62
6.1. Použité prameny	62
6.2. Seznam použité literatury	64
7. Přílohy	67

1. Úvod

Všichni jsme se už nějakým způsobem určitě setkali s chrámovým věštěním v dobách antického Řecka, a především s nejznámější věštírnou v Delfách. Já bych se naopak ráda zaměřila na méně známý aspekt jak pro mě, tak pro veřejnost a ukázala, že se věštilo nejen pomocí dvanácti hlavních bohů panteonu, ale že existovaly kulty i menších agrárních a přírodních božstev a bůžků, kteří byli u místních lidí oblíbení.

Ve své bakalářské práci bych tedy chtěla analyzovat a nastínit trochu netradiční způsob věštění, a to sice věštění v jeskyních. Oporou mi budou především primární prameny, kterými budou antičtí autoři (Homér, Pausaniás, Hérodotos aj.) a jejich díla. Chci se zaměřit zejména na to, jak takové věštění v jeskyních probíhalo, proč byly vybrány zrovna jeskyně jako prostor pro věštění a kult, jak se prováděli oběti a jaké způsoby věštění se používaly ve spojení s těmito bohy.

Součástí bude také představení boha Pána jako takového spolu s jeho družinou a nymfami, chybět nebude ani představení věštění a s ním vše spojené. Ke konci práce se budu také věnovat dalším jiným způsobům věštění a jiným bohům, především bohyni Hekaté a porovnávat jaké rozdíly mezi sebou kulty, mýty a věšebné styly mají.

Pro práci jsem si zvolila následující výzkumné otázky, které se pokusím zodpovědět:

Proč si Řekové vybrali jeskyně pro svá orákula a jak se věštění v takových prostorách provádělo?

Zde se zaměřím na věštění prostřednictvím boha Pána a nymf konkrétně, jak takové věštění v jeskyni probíhalo, zda bylo důležité místo, kde se jeskyně naházela, jaké oběti se přinášeli, veškeré rituály spojené s tímto typem věštění, o co, lidé boha prosili a jaká věšebná znamení se mohla objevovat ve spojení s jeskynní věštírnou.

Jak se tento způsob lišil od jiných božstev a jiného způsobu věštění?

V poslední kapitole se pak zaměřím na ještě jiné způsoby věštění, kdy některý úzce souvisí s nymfami a jiný je přesným opakem a obrací se spíše na podsvětí a mrtvé. Představím zde také trochu více bohyni Hekaté, která bývá spojována právě s jiným a zcela opačným způsobem, a to s nekromancí.

1.1. Představení pojmu věštění a vše s ním spojené

„Point of departure for my definition of divination as used in this book is the idea that divination is a phenomenon concerned with a human search, conscious or subconscious, for signs supposedly coming from the supernatural and the interpretation thereof.“

Tak zní definice z knihy *Worlds full of signs: Ancient Greek Divination in Context*, K. Beerden.¹

Věštění má však mnoho interpretací a každý autor, vědec nebo kultura si pojem vykládá jinak. Například autoři A. B. Leclercq a G. Contenau definují věštění jako mít nebo nacházet znalosti o božském myšlení pomocí znamení.² Jiní by řekli, že věštění je aktivní lidské získávání znamení od nadpřirozena za účelem získání odpovědi a získání znalostí o neznámém.³

Řekové v archaickém období vnímali věštění jako jakýsi dar od nadpřirozena⁴, od bohů a bylo možno jej získat odměnou za něco.⁵ Jako například v případě Teiresia, který získal věšteckou schopnost, ale ztratit kvůli tomu zrak.⁶ Ne vždy to však dopadlo takto, jak můžeme vidět v mýtu o Prométheovi, který ukradl bohům nejen oheň, ale také schopnost věštit a předal ji lidem a za to zaplatil:

„First, the Father will shatter this jagged cliff with thunder and lightning-flame, and will entomb your frame, while the rock shall still hold you clasped in its embrace. But when you have completed a long stretch of time, you shall come back again to the light. Then indeed the winged hound of Zeus, the ravening eagle, coming an unbidden banqueter the whole day long, with savage appetite shall tear your body piecemeal into great rents and feast his fill upon your liver until it is black with gnawing.“

¹ K. Beerden, 2013, str. 28.

² A. B. Leclercq, 1879-1882, str. 9 (uvádí K. Beerden, 2013, str. 28).

³ M. Loewe, C. Blacker, 1981, 1-2 (citaci uvádí K. Beerden, 2013, str. 29).

⁴ Za nadpřirozeno jsou zde bráni bohové, v prvním odstavci jsou mezi nimi zmíněni například Zeus nebo Apollón. Tito dva bohové byli také zodpovědní za poskytování znamení v mnoha věštírnách, v ostatních věštírnách mohli být však patroni jiní. (K. Beerden, 2013, str. 202).

⁵ K. Beerden, 2013, str. 44.

⁶ K. Beerden, 2013, str. 44.45.

Look for no term of this your agony until some god shall appear to take upon himself your woes and of his own free will descend into the sunless realm of Death and the dark deeps of Tartarus.“ (Aesch. *PB* 1015-1025)⁷

Řekové klasické doby už naopak věštění vnímali jako znalost člověka, která byla „ukradena“ od nadpřirozena. Věštění bylo tedy vnímáno jako dovednost založena na znalostech, které se dali naučit.⁸ Co však zůstalo neměnné byl fakt, že věštění bylo z velké části součástí přinášení obětí bohům a mohlo se vztahovat například k rozhodování, zda provést vojenský manévr, nebo se mohlo také týkat například diagnózy nemoci, rozluštění zmateného snu anebo mohlo pomoci při výběru nevěsty.⁹ Věštění tedy mohlo více než jakýkoliv náboženský akt potvrzovat nejen, že bohové existovali, ale že lidem také věnovali pozornost.¹⁰ Když si totiž například hodíte kostkou nebo čtete z vnitřností anebo se zeptáte samotné Pýthie, odpovědi se vám dostane ihned. Samotná interpretace může trvat nějakou dobu, ale aspoň víme, že nás někdo vyslyšel.¹¹

Věštění můžeme rozdělit na dva způsoby, a to sice na emický (z pohledu aktérů jednání) a etický (pohled vědecký).¹² V emickém způsobu je věštění považováno za komunikaci nadpřirozeného s člověkem, vyšší síla tedy zaujímá důležité místo jako zdroj věštbých znamení.¹³ Etický způsob, jak říká historička K. Beerden, je způsob, kdy:

„...divination is the human action of production – by means of evocation or detection and recognition – and subsequent interpretation of signs attributed to the supernatural.“¹⁴

P. Bonnechere však uvádí dva jiné hlavní typy věštění, a to sice induktivní a inspirovaný.

„Inductive divination is based on the interpretation of signs, as in the flight of birds, which the gods have sowed in the universe to enable men to decode them. Inspired divination was delivered by

⁷ Anglický překlad: H.W. Smyth.

⁸ K. Beerden, 2013, str. 47.

⁹ S. I. Johnston, 2008, str. 3.

¹⁰ S. I. Johnston, 2008, str. 4-5.

¹¹ S. I. Johnston, 2008, str. 4.

¹² K. Beerden, 2013, str. 22.

¹³ K. Beerden, 2013, str. 28.

¹⁴ K. Beerden, 2013, str. 30.

prophets and prophetesses whose minds were seized directly by the gods. Inductive divination took place wherever one had need of it, from the field of battle to the *ecclesia*.¹⁵ Inspired divination was more tied to a sanctuary...¹⁶

V poslední kapitole se budu věnovat hydromancii, která patří do induktivního typu věštění stejně tak, jako nekromancie, kdy mrtví občas poskytovali jako odpověď různá věšební znamení.¹⁷

Člověk v každém případě musel rozpoznat, že znamení přichází od nadpřirozena, aby jej mohl považovat za věšební znamení. Těmito znameními mohlo být cokoliv, co nadpřirozeno mohlo vložit do předmětu ať už to bylo vyvolané nebo naopak, viditelné, čichové nebo sluchové.¹⁸ Jakmile došlo k rozpoznání bylo potřeba znamení interpretovat. Takovým znamením mohlo být něco zcela obyčejného, co však někdo v určitou chvíli mohl vnímat jako klíčové. Mohl to být tedy předmět, zvuk nebo činnost.¹⁹ Nadpřirozeno mohlo být také požádáno, aby znamení dalo samo a v takovém případě bylo jednodušší znamení poznat, pokud byla žádost specifikována.

V již zmíněné knize *Worlds full of signs: Ancient Greek Divination in Context* se dočteme, že v procesu věštění můžeme identifikovat tři základní prvky, kterými jsou *homo divinans*²⁰ (věštec), znamení, která detekuje, poznává a interpretuje a ústní nebo písemný text, který může *homo divinans* používat během věštění.²¹ *Homo divinans*, ať už laik nebo profesionál, měl na starosti interpretaci znamení buďto pomocí mluvených nebo psaných textů nebo na základě svých zkušeností.²² Při vyvolávání znamení nebo jeho interpretaci mohl být takový text v podobě performativní (v podobě přednesu), informativní (poučující) nebo předpisový (kdy znamení má být interpretováno na základě něčeho).²³

¹⁵ Latinsky kostel, církev.

¹⁶ D. Ogden, 2007, str. 150.

¹⁷ T. Vitek, 2016, str. 224.

¹⁸ A. Hollmann, 2011, str. 32 (uvádí K. Beerden, 2013, str. 30).

¹⁹ A. Hollmann, 2011, str. 32 (uvádí K. Beerden, 2013, str. 30).

²⁰ Pojem, který označuje jakoukoli osobu, která věští ať už laik nebo profesionál. Takový člověk by se dal přirovnat k dnešnímu médiu. (K. Beerden, 2013, str. 31).

²¹ K. Beerden, 2013, str. 31.

²² K. Beerden, 2013, str. 37.

²³ K. Beerden, 2013, str. 39-40.

„In short, the function of divination is to diminish uncertainty about the past, present and the future. Although divination is future oriented, it is also concerned with past and present – but it is always connected with uncertainty.“²⁴

„For example, this uncertainty could be the consequence of the anger of the supernatural (as in Ael. *VH* 6.7) or other crises. Divination therefore might be called a ‘high-intensity’ ritual: it was performed in times of need. The contrasting occasion would be a low-intensity ritual: a ritual which was held to maintain relations with the supernatural, for instance, regular offerings.“²⁵

²⁴ G. Ekroth, 2002, str. 326-328 (citaci uvádí K. Beerden, 2013, str. 31).

²⁵ G. Ekroth, 2002, str. 326-328 (citaci uvádí K. Beerden, 2013, str. 32).

2. Mýtus a kult boha Pána a nymf

2.1. Kult samotného boha Pána

První zmínky o kultu boha Pána nacházíme v 5. století př. n. l. v době, kdy bitva u Marathónu (roku 490 př. n. l.) završila první fázi řecko-perských válek. Díky Hérodotovi se dozvídáme, že Athéňané věřili ve zjevení Pána v předvečer bitvy u Marathónu, kdy poslali zprávu prostřednictvím Feidippida, aby požádal Spartány o pomoc.

„...Feidippidés prý potkal – a on sám Athéňanům vypravoval a vyřídil – v Panenských horách nad Tegeou boha Pána. Pán prý zavolal Feidippida jménem a poručil mu, aby vyřídil Athéňanům, proč prý mu neprojevují úctu, ačkoli on je Athéňanům nakloněn a často jim prokázal užitečné služby a ještě prokáže. Athéňané uvěřili, že je to pravda, a když se jejich záležitosti obrátily k lepšímu, vystavěli pod Akropolí Pánovi chrám a uctívají ho od onoho vzkazu každoročními oběťmi a pochodňovým během.“ (Hdt. 6.105)²⁶

Tento závod byl bohu věnován z toho důvodu, že byl brán jako bůh světla, jako bůh věčného ohně, který byl udržován v jeho svatyních.²⁷

Z počátku svého kultu sídlil bůh ve své rodné Arkádii ve svatyních, nikoliv v jeskyních.²⁸ Podle obyvatel Arkádie byl duchem hornaté krajiny a pobýval ve skalách a kamenech, kde byl uctíván sám bez jakékoliv ženské společnosti.²⁹ Athéňané byli první, kteří zavedli kult Pána v jeskyni, které byly přírodní a mimo městský život.³⁰ Výskyt vody, známky předešlého využívání a vysoká nadmořská výška činila jeskyně zvláště přitažlivé pro domov a svatyně boha a nymf.³¹ Jeskyně měli tedy podle Athéňanů nejbliže k jeho rodnému hornatému prostředí a seděli k jeho pastýřské osobnosti.³² Nepatřil mezi bohy sídlící na Olympu, naopak sídlil na místech, kde se často vyskytovali pastýři se svými stády. Jak také autor M. P. Nilsson zmiňuje ve své knize:

²⁶ Český překlad J. Šonka.

²⁷ Paus.8.7.8; 5.5.9.

²⁸ P. N. Yioutsos, 2014, str. 58.

²⁹ P. N. Yioutsos, 2014, str. 58.

³⁰ P. Y. Nekaros, 2014, str. 58.

³¹ N. Pierce, 2006, str. 3, 7, 10, Zahalov, Stamenova, 2–3.

³²A. Deligiorgi, 1985, str. 46, J. M. Wickens 1986, str. 168–169, N. Pierce 2006, str. 4, P. N. Yioutsos, 2013, str. 40–41.

„Jeskyně, v Řecku tak četné, které poskytovali úkryt pastýřům a jejich stádům a naplňovali mysl tichým chvěním díky svému chladu a temnotě, byli těmi správnými místy pro mocnosti a bohy vládnoucí pod širým nebem.“³³

V jeskyních také probíhalo uctívání a rituální obřady, ke kterým se dostaneme v pozdějších kapitolách.

Pán byl tedy především bohem pastýřů a jejich stád, ale také lovců, lesů, pastvin a strážce koz, jejichž vzhled zdědil.³⁴ Od ostatních bohů se liší svým theriomorfním tvarem, neboť jeho vzhled nesl některé zvířecí rysy. Mohli bychom tedy říci, že ztělesňoval spojení zvířete a člověka. V knize *A Companion to Greek Religion* máme podrobný popis toho, jak Pán vypadal a jaké zvířecí a lidské rysy sdílel

„...He was half-man and half-goat. From the animal, he took his head, legs, genitals, his little tail, and his hair. From man he borrowed his upright stance, his chest, and his hands...In addition to these representations there was, from the fifth century onwards, a “humanized” type in which his animality was manifest only in the form of two little horns...“³⁵

Lidové tradice spojují Pána se záhadnými zvuky, zejména s ozvěnami v horských terénech, s „panikou“, fenomén náhlé hrůzy, která přichází zcela bezdůvodně.³⁶ Pod vlivem Pána mohl člověk vstoupit do stavu úplného zmatení, strachu a hrůzy. Panika s ním spojována souvisela s Pánovým zasahováním do války, například v té u Marathónu, kde pomohl své oblíbené straně k vítězství tím, že rozšířil „paniku“ mezi nepřátelskými řadami.³⁷

³³ M. P. Nilsson, 1955, str. 247.

³⁴ J. Larson, 2007, str. 264-265.

³⁵ M. Jost, 2007, str. 265.

³⁶ J. Larson, 2007 str. 64.

³⁷ R. K. Papadopoulos 2006, str. 93.

„Whatever the exact phrasing, a panic is always an irrational terror involving noise and confused disturbance that unexpectedly overtakes a military encampment, usually at night...“³⁸

Pán převážně způsoboval:

„...the soldier cannot recognize his own people or even his own language, and in the end a military camp divides into two antagonistic groups...“³⁹

Hudba a zvuk je tedy důležitou součástí kultu Pána. Menander toto tvrzení potvrzuje ve své hře *Dyskolos*, kde říká:

„...Play Pan's hymn, Parthenis. They say one shouldn't approach this god in silence.“⁴⁰

Homér boha zase nazývá, ve svém *Hymnu na Pána*, za milovníka chřestidel, jehož přízvisko ho spojuje s chrastivými zvukovými efekty.⁴¹

Mezi jeho atributy patřila lovecká zbraň (hůl), pastýřská hůl a syrinx – dechový hudební nástroj, který je vyrobený z rákosu, slepený voskem, a který sám Pán vynalezl v Arkádii, také znám jako Pánova flétna.⁴²

Pán patřil spolu s Diem Lykaiem a Despoinou k nejuctívanějším bohům v Arkádii.⁴³ Sporný je však jeho původ a rodokmen. V již zmiňované knize *A Companion to Greek Religion* se dozvídáme dvě různé možnosti jeho původu.⁴⁴ První z nich je, že Pán byl synem Dia a dvojčetem národního hérao Arka. Diův syn z důvodu jejich spojení na hoře Lykaion (údajné rodiště Dia), kde na jejich jižních svazích měl Pán svatyni a nabízel zde azyl zvířatům. To ostatně říká i Pausianás ve své osmé knize *Cesta po Řecku*, kde je původ Dia a jeho spojení s horou vysvětleno:

„...Na této hoře byl prý vychován Zeus a na samém Lykaiu se jedno území dokonce jmenuje Krétea; tato Krétea je po levé straně háje Apollóna příjmením Parrhasijský – tak se Arkadčané

³⁸ P. Borgeaud, 1979, 88–89

³⁹ P. Borgeaud, 1979, str. 121.

⁴⁰ Men. *Vol. I, Dyskolos* 430 (anglický překlad W. G. Arnott).

⁴¹ Hom. *hymn. Pan* 1-19.

⁴² Paus. 8.38.11.

⁴³ M. Jost, 2007, str. 264.

⁴⁴ J. Larson, 2007, str. 63.

dostávají do sporu, poněvadž prohlašují, že ta Kréta, kde byl Zeus vychován, je toto místo, nikoli ostrov. Uvádějí také jména nymf, od nichž byl Zeus vychován, totiž Theisoa, Neda a Hagnó...⁴⁵

Druhá možnost je, že byl synem nymfy Penelopé a Herma, s nímž ho spojoval blízký vztah k pastevectví. To nám konec konců potvrzuje i Homér ve svých *Homérských hymnech*, konkrétně v *hymnu na Pána*:

„...“

Došel blahého sňatku i zrodila nymfa v svém domě
Hermovi milého syna, hned při zrodu divného zjevu;
kozlí měl nohy i růžky, byl křikloun a veselý smíšek.
hrozně se lekla matka, když spatřila nevzhlednou jeho
chmýřím obrostlou tvář, a honem od děcka prchla;
... “ (Hom. *hymn. Pan* 1-19)⁴⁶

Pán se jako bůh vyskytoval nejen sám, nýbrž ve společnosti nymf, silénů a satyrů, jak nám ukazují dochované votivní reliéfy (většinou hliněné talíře a hliněné sošky).⁴⁷ K nymfám se podrobněji dostaneme v další kapitole, proto pojďme zkráceně představit silény a satyry. Satyrové měli převážně lidskou podobu, ze zvířecích rysů převzali ocas, občas i rohy a uši nebo kopyta.⁴⁸ Vyskytovali se ve skupinách, ve kterých doprovázeli Pána a nymfy, mohli se však vyskytovat i osamoceně. Jsou to bytosti nejčastěji vyobrazovány ithifalicky⁴⁹, jsou sexuálně závislé, snadno se vzruší a jsou neovladatelní, i přesto nedokážou dosáhnout sexuálního uspokojení.⁵⁰ Pojem satyr bývá z kontextu divadelního používanější, jelikož nacházíme specifickou postavu jménem Silénos, který je zobrazován jako starý muž a jako otec satyrů.⁵¹ Podle řady pramenů⁵² satyrové a silénové dosti splývali. Na základě toho tedy můžeme říct, že do značné míry sdíleli stejný vzhled a bývají ztotožňováni.

⁴⁵ Paus. 8.38.2-3 (český překlad H. Businská).

⁴⁶ Český překlad O. Smrčka.

⁴⁷ P. N. Yioutsos, 2017, str. 215.

⁴⁸ C. I. Kerényi, 2004, str. 2.

⁴⁹ Vyobrazování osob s erigovaným falem (penisem) (C. I. Kerényi, 2004, str. 2).

⁵⁰ A. Henrichs, 1987, str. 95, F. Lissarrague, 1990, str. 53-81 (uvádí S. G. Cole, 2007, str. 332).

⁵¹ C. I. Kerényi, 2004, str. 2.

⁵² G. Conrad, 1997, str. 6, 20 (uvádí C. I. Kerényi, 2004, str. 2).

2.2. Nymfy

Jeskyně však nebyli domovem pouze boha Pána, ale také nymf, které s ním později sdílely i kult.⁵³ Nymfy se s Pánem vyskytují velmi často a jakožto bytosti spojené s přírodou mají k Pánovi velmi blízko. Pán bývá někdy označován jako vůdce nymf, který vede jejich tanec.⁵⁴

Nymfy jsou štíhlé a krásné, jsou veselé a živé, rády tančí, ale také umí předení a tkaní a rády se stýkají s krásnými mladíky. Již zmiňovaný autor M. P. Nilsson píše:

„Nymfy žijí v horách, žijí dlouho a jedí nejchutnější jídlo, tančí s nesmrtelnými a v jeskyních se stýkají se Silenem a Hermem.“⁵⁵

Jejich vzhled se také odvíjel od místa působení, jak se dozvídáme znovu od autora M. P. Nilssona:

„Animatická představitost, která v těchto bytostech ztělesňovala síly přírody, je obdařila rysy vypůjčenými od obyvatel lesů, hor, vody...“⁵⁶

Nymfy se rozdělují podle toho, kde je jejich působení. Pokud jde o nymfy jezerní, říční nebo potoční říká se jim Najády, pokud jsou to nymfy vyskytující se v horách a horských údolích jsou to Oready, no a v jeskyních, lesích, hájích a jednotlivých stromech žijí Dryády, popřípadě Hamadryády, které jsou vázané ke konkrétnímu stromu.⁵⁷ V širším smyslu se k nymfám řadí také mořské nymfy Ókeánidy, bohyně vnějšího moře a dcery titána Ókeana a Néreidky, mořské nymfy, které tvoří družinu Poseidóna.⁵⁸

Nymfy by se tedy daly přirovnat ke slovanským vílám nebo rusalkám. Tradovalo se, že je nebezpečné usnout v poledne u pramene nebo pod stromem, zahlédnout či dokonce urazit

⁵³ P. N. Yioutsos, 2003, str. 58.

⁵⁴ P. N. Yioutsos, 2017, str. 223.

⁵⁵ M. P. Nilsson, 1955, str. 247.

⁵⁶ M. P. Nilsson, 1955, str. 252

⁵⁷T. Vitek, 2018, str. 22-23.

⁵⁸ T. Vitek, 2018, str. 22-23.

nymfy, protože takovým lidem hrozila pomsta. Nejčastěji to bylo sebráním vody z vodních zdrojů nebo viníky unesly, zbavily je zdraví či rozumu nebo je učinily posedlými.⁵⁹

Řekové a Římané spojovali nymfy s prameny, řekami, horami, stromy a loukami, ale také podle nich neměli tolik moci, a proto je nectili v žádném kultu jako velké bohy.⁶⁰ Řekové nymfy považovali za bohyně deště, konkrétně Hyády, které podle Hésioda byly už od raných dob nazývané nymfami.⁶¹ Hyády byly dcerami Ókeana⁶² a Řekové věřili, že když stoupaly nebo zapadaly následoval déšť, proto si je spojovali s deštěm. Řekové však brali nymfy nejen jako božstva deště, ale jako vodní božstva, a to proto, že brali vodu převážně z pramenů, o které se nymfy staraly. Raději se tedy s prosbami o vodu obraceli na ně než na samotného Dia:

„It appears to me very probable that in times of drought both Greeks and Romans were in the habit of praying to the divinities of the wellsprings, fountains, and sources of streams, and of the streams themselves, rather than to Zeus or Jupiter or any other god, for rain, - that is, that they offered vows and prayers to the Nymphae or Lymphae and similar divinitie.“⁶³

V jeskyních se často nacházely poháry jako dary pro nymfy, které vodu z jeskyň poskytovaly. Také pro cestovatele bylo zvykem přinášet dary nymfám, protože věřili, že vodu z pramenů poskytovaly právě nymfy. Sám Homér říká, že nymfám byly darovány poháry jako vděk za udělenou vodu. Nymfy měly ve svých službách žáby, které svým kvákáním ukazovaly různým cestovatelům a poutníkům cestu k prameni.⁶⁴

Sám Leonidas žádal nymfy o dostatek vody v prameni⁶⁵:

„...nymfám rozličné květy, jak stinný podzim je dává,
věneček z nachových růží, úplně rozvítý již:
za to pak svažujte nymfy, dům stařečkův potřebnou
vodou...“ (*Anth. Pal.* 6.154)⁶⁶

⁵⁹ T. Víték 2018, str. 24.

⁶⁰ F. G. Ballentine 1904, str. 77.

⁶¹ Hésiod, *Fr.* 181 (uvádí F. G. Ballentine, 1904, str. 77).

⁶² Hyg. *Fab.* 182. (uvádí F. G. Ballentine, 1904, str. 78).

⁶³ M. H. Morgan, 1905, str. 108 (citaci uvádí F. G. Ballentine, 1904, str. 80).

⁶⁴ P. L. Gr. II, 306, Ep. Plat. 22 (uvádí F. G. Ballentine, 1904, str. 81-82).

⁶⁵ Citaci uvádí F. G. Ballentine, 1904, str. 82.

⁶⁶ Český překlad R. Hošek, R. Mertlík, F. Stiebitz.

V druhé polovině 3. století př. n. l. se zase dozvídáme o Orfeovi, který žádá nymfu, aby mu ukázala cestu k prameni:

„...Poznal tu Orfeus božských jich zjev a je oslovil v prosbách:
Bohyně krásné a vlídné, kéž zželi se bídy vám naší,
ať se již řadíte počtem a patříte k bohyním nebes,
ať již vám země je sídlem, neb v samotách bydlíce, pouště
víly se zavete snad, nuž víly, vy posvátné plémě
Okeanovo, zjevte se nám, zdroj jakýs pak vody
ukažte prosícím snažně, jenž tryskal by ze skály někde,
anebo země i posvátné proud, jímž, bohyně, žízeň
palčivou uhasíme...“ (Ap. Rh. 4, 1411-1421)⁶⁷

Nikander, řecký básník, napsal o tradici, kde nymfa Langia poskytla Perseovi vodou z jejího pramene.⁶⁸ O nymfě jménem Langia se také dozvídáme od římského básníka Statia, podle jehož příběhu, v době, kdy Argos prováděl výpravu proti Thébám požádal Dionýsos nymfy, aby vysušily všechny vodní zdroje v zemi.⁶⁹ Učinil tak, aby armáda zemřela žízní, avšak pramen, který měla na starosti nymfa Langia nevyschl a s pomocí Hypsilyté, královnou na ostrově Lémnos, byla v prameni zajištěna voda pro Argos. Spisovatel Lactantius nám ukazuje, že mezi Řeky kolovala tradice, která říká, že Nemejské hry byly částečně založeny na počest nymfy Langia, což potvrzuje také Statius ve své básni *Thebaid*.⁷⁰

Římané také považovali nymfy za vodní božstva, konkrétně uctívali nymfu *Lymphae*⁷¹, která jim dávala vodu pomocí deště, pramenů nebo řek. Také uctívali nymfu *Juturnu*, která byla také bohyní pramenů, řek a rybníků.⁷² Především ji uctívali řemeslníci, kteří pracovali s vodou a věřilo se, že její voda z pramenů je léčivá.

⁶⁷ Český překlad J. Jaroš.

⁶⁸ Nicander, *Alex.* 104-105 (uvádí F. G. Ballentine, 1904, str. 84).

⁶⁹ Statius, *Theb.* 4. 683 a dále (uvádí F. G. Ballentine, 1904, str. 85).

⁷⁰ Statius, *Theb.* 4. 720-721 (uvádí F. G. Ballentine, 1904, str. 86.)

⁷¹ L. Bloch, 1897/1902, str. 540 (citaci uvádí F. G. Ballentine, 1904, str. 90).

⁷² F. G. Ballentine 1904, str. 92.

2.2.1. Tanec

Ráda bych se zmínila o důležitosti tance ve spojení s nymfami a bohem Pánem. Jak již víme tanec byl důležitou součástí kultu a byl oblíbenou aktivitou nymf, se kterou bývají velmi často spojovány.

Mnoho votivních darů, převážně reliéfů, hliněných destiček a sošek nalezených v přírodních svatyních zasvěceným právě nymfám ukazují jejich kruhovitý tanec. Tento tanec mohly tancovat kolem muzikanta, anebo kolem oltáře v jeskyni za doprovodu hudby Pána. Postavy na reliéfech bývají často vyobrazovány s roztaženými rukama a muzikant hraje na dvojitou flétnu.⁷³

Důležité je také říct, že tanec, a především kruhovitý zobrazoval koncept nejen samotného tance, ale také koncept kruhu a kruhovosti, která se úzce pojí s rozvíjením geometrie a matematiky. Od 5. století př. n. l. se začínají také objevovat votivní reliéfy s kruhovým tancem nymf a tato ikonografie se čím dál tím více rozvíjí.⁷⁴ Mezi nejčastější výjevy tohoto tance patří tři nymfy v krásných šatech, jak tančí se sepjatými rukama kolem oltáře nebo nějaké skalní formy. Jsou doprovázeny Hermem, který tanec vede a Pán doprovází tanec hudebně hraním na syrx. Tato monumentální kompozice s přírodním rámem vypadajícím jako vytesaným ze skály se stala velmi populární mezi uctívající a stala se velmi častým votivním darem.⁷⁵

Takový kruhovitý tanec musel mít začátek, střed a konec a jeho členové měli konkrétní role.⁷⁶ Na dochovaných reliéfech je možné rozeznat, kdo vede tanec v obkročném pohybu, poté řetěz žen, které ho následují s podobnými pohyby a nakonec muzikant. (viz obr.1) Ve hře od Menandra máme takový tanec dochovaný:

„...One of the maids who'd quaffed too much now shrouded the bloom of her fair youthful face, and then began the rhythmic pulse of dance, demurely though, both hesitant and trembling. A second girl joined hands with her, and shared the steps...“ (Men. *Vol. I. Dyskolos* 950).⁷⁷

⁷³ P. N. Yioutsos, 2017, str. 215.

⁷⁴ P. N. Yioutsos, 2017, str. 216.

⁷⁵ P. N. Yioutsos, 2017, str. 216.

⁷⁶ P. N. Yioutsos, 2017, str. 216

⁷⁷ Anglický překlad W. G. Arnott.

V mnoha jeskyních se našly šperky, které s velkou pravděpodobností mohly být votivními dary žen. Podobné šperky také nosily mladé dívky, které tancovaly na počest těchto bohů a tendence řemeslníků zdobit tančící nymfy či dívky bohatými oděvy a účesy jdou ruku v ruce se zdroji, kde vychvalují krásu tanečnic účastnících se takových akcí.⁷⁸

„...jewels which the gold-filleted Hours wear themselves whenever they go to their father's house to join the lovely dances of the gods...“ (Hom. *hymn. Aphrodite* 12-14).⁷⁹

Mezi ty, kteří vedou tanec nymf patří nejčastěji Hermés, poté to může být Pán a výjimečně satyr.⁸⁰ Ten, kdo vede tanec bývá nazýván *Nymphagetis*, což znamená „the one who leads the Nymphs“ a bývá jím označován Apollón, jak se dozvídáme z dochovaných reliéfů.⁸¹ Toto tvrzení může být poněkud matoucí, ale z *hymnu na Apollóna* se dozvídáme, že nymfy byly jeho učitelkami.⁸² Ten, kdo tedy vede tanec bývá v první řadě a tanec „táhne“ a zároveň tanečnický řídí a koriguje. Tyto role může zastupovat jeden člověk nebo dva různí lidé, kteří spolu spolupracují.⁸³

„...the dance leaders with musical instruments are men usually located either in the center or at the beginning of the dance, while in cases where the dance is a procession, they are placed mostly at the beginning.“⁸⁴

Když se z tančícího řetězu vytvoří otevřený kruh muzikant součástí kruhu není, a naopak tančí a hraje okolo.⁸⁵

Jedna dívka v *hymnu na Afrodítu* zmiňuje, jak ji Hermés vzal ze své družiny tančících dívek a učinil ji ženou jistého Anchíse. Tato zmínka může sloužit jako jakási metafora pro přechod dívek do dospělosti, ve kterém má Hermés ústřední roli:

„Nyní mě vytrhl náhle bůh Hermés se zlatým prutem

⁷⁸ P. N. Yioutsos, 2017, str. 222.

⁷⁹ Anglický překlad H. G. Evelyn-White.

⁸⁰ P. N. Yioutsos, 2017, str. 223.

⁸¹ P. N. Yioutsos, 2017, str. 223.

⁸² Hom. *hymn. Herm.* 552-566.

⁸³ P. N. Yioutsos, 2017, str. 223.

⁸⁴R. Crowhurst, 1997, 66, 73 (citaci uvádí P. N. Yioutsos, 2017, str. 224).

⁸⁵ P. N. Yioutsos, 2017, str. 223.

ze sboru Artemidy, té bohyně s vřetenem zlatým.
Mnoho nás mladých žen a vysoko ceněných dívek
provádělo tam rej, dav náramný přihlížel v kole;
odtud mě uchvátil on, vrah Argův se zlatým prutem,
přes mnoho polí mě nesl, jež dílem jsou smrtelných lidí,

...

Řekl mi, Anchísovi že na lůžku určena budu
za řádnou choť a tobě že děti mám porodit krásné.

...⁸⁶

⁸⁶ Hom. *hymn. Aphrodite* 117-121 (český překlad Otakar Smrčka).

3. Věštění prostřednictvím Pána a nymf

3.1. Pán

3.1.1. Marathónská jeskyně

Následující kapitola bude věnovaná věštění prostřednictvím boha a rituálům spojených s jeho uctíváním. Představím jeskyně, kde se kult Pána vyskytoval a podrobněji se zaměřím především na dvě, a to na jeskyni u Marathónu a jeskyni Vari.

Mnoho z těchto míst se nám dochovalo díky cestovateli a zeměpisci Pausanioví, který nám svými deseti knihami, zvanými *Cesta po Řecku*, představuje jednotlivé části Řecka. Píše ze svých zkušeností, ale zároveň vychází i ze starších autorů a ukazuje nám k dané oblasti její zvyky, legendy, historii, mýty, také popisuje architekturu nebo například přírodní jevy a krajinu. Díky Pausanioví máme popis několika svatyní a jeskyní zasvěcených právě Pánovi.

Jedna z prvních zmínek v jeho knize je o Mainalském pohoří, které bylo zasvěcené Pánovi a obyvatelé zde údajně slyšávají, jak bůh hraje na syrinx⁸⁷ – hudební dechový nástroj někdy zvaný také Pánova flétna. Více dopodrobna toto místa však nerozepisuje. Dalším zmiňovaným místem, kde se nachází Pánova svatyně je u chrámu Despoiny u města Akakésia. Za chrámem se rozprostírá posvátný háj odkud se po schodišti vstupuje ke svatyni, ke které bylo přibudováno sloupořadí a nachází se zde socha boha poměrně malých rozměrů.⁸⁸ Další Pánova svatyně je na hoře Lykaion, kolem které je háj, hipodrom (určený pro závod koní a vozů) a před ním stadion.⁸⁹ Napravo od Lykosúry, což Pausaniás nazývá nejstarším městem, se rozprostírá pohoří Nomia (Pastýřské) a na něm je svatyně Pána zvaného pastýřský (Nomios), okolí je potom nazýváno kraj Zpěvů (Melpēia), protože zde Pán vynalezl hru na šalmaj.⁹⁰

Na další Pánův oltář narazil cestou z Tegey k Lakónii⁹¹ a cestou z Tegey do Thyrey teče řeka Garatés, kterou pokud překročíme, tak nalezneme svatyni Pána s dubem u ní, který je mu zasvěcen. Málo stranou od pohoří Parthenion (Panenské) se nachází další Pánova

⁸⁷ Paus. 8.36.8.

⁸⁸ Paus. 8.37.11.

⁸⁹ Paus. 8.38.5.

⁹⁰ Paus. 8.38.11.

⁹¹ Paus. 8.53.11.

svatyně, kde se prý bůh zjevil Feidippidovi a pověděl mu to, co si Athéňané shodně vypráví s Tegejštými o bitvě u Marathónu. Na tomto pohoří se také vyskytuje nejvhodnější druh želvy k výrobě lyr, avšak lidé kolem hory se bojí je sbírat, a také cizincům je zakazují lovit, protože je považují za zasvěcené Pánovi.⁹²

V kontextu Marathónské jeskyně se budu také opírat o knihu – *Cave and Worship in Ancient Greece*, Stella Katsarou, Alexander Nagel – sepsanou archeology a výzkumníky, kteří se v jedné z kapitol zaměřují na jeskyni a její nálezy. Jak již víme jeskyně se začala používat někdy od 5. století př.n.l. po bitvě u Marathónu a jako svatyně sloužila v době Archaické až do nějakého 7. století př.n.l. V jeskyni se našly terakotové figurky, které pochází ze 6. století př.n.l. a představují ženy z čehož vyplývá, že se zde zprvu pravděpodobně uctívaly nymfy a až později se přidal Pán.⁹³

Pausaniás se zmiňuje o Marathónské jeskyni při popisu jejího vchodu, který je úzký a uvnitř se nacházejí prostory, koupadla i tzv. Pánova stáj, což jsou kameny tvarem připomínající kozy.⁹⁴ Zmiňovaná koupadla jsou jakési hráze a malé kamenné nádrže plné vody. Také prostory, o kterých mluví Pausaniás v první knize se ukázaly jako vzájemně propojené komory, kterých je celkem pět.⁹⁵ Před jeskyní se podle archeologů nacházely dva vytesané podstavce, které mohly sloužit jako místo pro drobné předměty např. dary (mramorový reliéf, sošky, stély) určené bohům, kteří se zde uctívali. Archeolog I. Papadimitriou, který jako první tuto jeskyni našel a prozkoumal⁹⁶ v ní našel fragment textu, který zaznamenává posvátný zákon, jenž omezoval, co se mohlo nosit do jeskyně za oblečení. Z čehož vyplývá, že původně stéla s textem bývala u vchodu do jeskyně. Stéla také nabízí epigrafický důkaz, že jeskyně v historické době fungovala jako kultovní místo zasvěcené právě Pánovi a nymfám.⁹⁷

„...discovery of a small opening located at the rear of the chamber, specifically on its natural, sloping, southwest, limestone wall, at a height of 90 cm above the cave floor... The opening, which measures 45.0 x 20.5 cm, leads to a small cavity, suitable only for rodents, with an internal length of 92 cm and width of almost 53 cm. When first discovered, it

⁹² Paus. 8.54.6-7.

⁹³ Katsarou – Nagel, 2021, str. 148.

⁹⁴ Paus. 1.32.7.

⁹⁵ Katsarou – Nagel, 2021, str. 146.

⁹⁶ Katsarou – Nagel, 2021, str. 144.

⁹⁷ Katsarou – Nagel, 2021, str. 146.

contained ceramic items, including miniature vases... While all these finds can be attributed to the use of the chamber as a shrine...“⁹⁸

Co se jeskynních nálezů týče patří mezi ně jemné i hrubé keramické zboží, keramické lampy, zlomky skleněných nádob, šperky, mince a další drobné kovové předměty, korálky, ale také různé terakotové artefakty, převážně figurky a sošky.⁹⁹ I přesto, že je Pán uctíván spolu s nymfami, na které se obracely především ženy, věřícími byli i muži, a to především ti, kteří byli povoláním pasteveci, farmáři nebo například rybáři. Od toho se také odvíjely dary, které do jeskynní svatyně přinášeli. Tím nejčastějším mohly být rybářské háčky nebo například keramické úly, ale také osobní šperky, tkalcovská závaží nebo vřetena, v případě žen a nymf.¹⁰⁰

Nálezy keramických lamp v jeskyni nám také poskytují další pohled na to, jak uctívači v jeskyních prováděli obřady a že mohly sloužit také jako votivní dary. Některé lampy se totiž v jeskyni nechávaly záměrně a ty můžeme brát jako dary bohům za to, že poskytují věřícím světlo. Lampy, které vykazují stopy po hoření nám potvrzují, že se používaly již před zasvěcením, a naopak nepoužité lampy sloužily čistě jako dary.¹⁰¹ Lampy však nesloužily pouze jako zdroj světla, ale díky nim se uctívačům otevíral nový pohled na jeskynní interiér, a to pomocí stínů, které světlo vrhalo. Světlo lampy se chová jinak v otevřeném prostoru a jinak v blízkosti stěn, a proto nabízí jiné odstíny. Díky tomuto pohyblivému světlu si uctívači mohli představovat, že jsou části jeskyně v pohybu a živé. Dohromady s tancem a hudbou vytvářely lampy souhry světla a tmy a tím mohly umocnit zážitek jeskyně.¹⁰²

Keramické nálezy předmětů poskytují dostatek důkazů pro rituální úlitby, pití a hodování. Krátkou zmínku o částech rituálu má ve svém díle *Pravdivé výmysly*¹⁰³ Lúkiános, kde píše, že se Pánovi obětuje vybraný plemenný kozel a na jeho počest se tleská a tančí. Více se o takových rituálech však zmiňuje Menandros ve svém díle *Dyskolos*¹⁰⁴, kde se příběh odehrává u svatyně Pána a nymf na hoře Parnas u města Phyle. Zde probíhá rituální

⁹⁸Katsarou – Nagel, 2021, str. 158.

⁹⁹Katsarou – Nagel, 2021, str. 145.

¹⁰⁰Katsarou – Nagel, 2021, str. 155-156.

¹⁰¹Katsarou – Nagel, 2021, str. 156.

¹⁰²Katsarou – Nagel, 2021, str. 160.

¹⁰³ Luc. *Bis Acc.* 9-10. (český překlad L. Varcl, Z. K. Vysoký, V. Bahník, 1983, str. 66).

¹⁰⁴Men. *Vol. I. Dyskolos.*

oslava celý den a noc, jako obětní zvíře je zde ovce, ale probíhají také nekrvavé oběti ve formě jídla a po obětech přichází na řadu symposium, hudba a tanec. Tomu všemu však předchází příprava, kterou mají na starosti otroci. Přicházejí, aby připravili svatyni k následujícímu obřadu, přinesou s sebou již zmíněné obětní zvíře, kuchyňské náčiní, džbány s vínem, obětiny, pochodně a koberce, kterými se svatyně vypodloží na hostinu. Poté už se přibližuje dav přiovilých uctívačů a muzikantů, kteří dělají hluk a vchází do svatyně. Uvnitř jeskyně je potom obětováno již obětní zvíře, jehož vhodné části jsou nabídnuty bohům a zbytek se uvaří a rozdělí mezi uctívače. Součástí obřadu může být také kadidlo nebo například obětní koláče, které slouží jak nekrvavá oběť nebo dar bohům. Během hostiny se míchá víno, které je také rozděleno mezi účastníky, vrcholem je potom symposium a vystoupení tanečnicků za doprovodu hudby.

Z toho také vyplývá, že takový obřad se neobešel bez spousty důležitých lidí, kteří nesměli chybět. Mezi nejdůležitější lidi patřil ten, který celý obřad financoval, tudíž nějaký bohatý nebo výše postavený občan. V Menandrově díle tuto roli zastupuje manželka bohatého Athéňana Kallippida. Další důležitý člověk byl kněz nebo pověřená osoba, která vykonala krvavou oběť a popřípadě zprostředkovala komunikaci mezi bohem a lidmi. Dále potom nemohl chybět kuchař, který následně části obětního zvířete uvařil, a kterého má v díle Menandros v postavě Sikóna. V neposlední řadě byli součástí muzikanti a tanečníci, kdy v Menandrově díle je zmíněna flétnistka Parthenis.

To, že byl tanec a hudba důležitou součástí kultu i samotného boha a nymf se dozvídáme i z dochovaných votivních obrázků a reliéfů, kde bývá Pán vyobrazen, jak hraje na flétnu (syrinx) a nymfy do hudby tančí.¹⁰⁵ Vhodnými hudebními nástroji byli potom foukací nástroje, dvojitá flétna nebo syrinx anebo předměty v podobě chrástítek v ruce tanečnicků nebo tleskání uctívačů.¹⁰⁶ Přiblížení se k tomuto bohu vyžadovalo tedy rituální hluk a následné ozvěny v jeskyni byly považovány za božskou přítomnost a pokud nebyla přítomnost boha zaznamenána vyvolávala se pomocí právě hudebních nástrojů, tleskání nebo hlasů. Pokud prostředí reagovalo na hluk ozvěnou mohlo to značit přítomnost boha.¹⁰⁷

Jeskyně sami o sobě měli vliv na účastníky obřadů svojí přirozeností. Byli tmavé jen s malými škvírami světla, a tak se lidé museli orientovat pomocí jiných smyslů jako hmatu

¹⁰⁵Katsarou – Nagel, 2021, str. 159.

¹⁰⁶ P. N. Yioutsos, 2003, str. 60.

¹⁰⁷ P. N. Yioutsos, 2003, str. 61.

a sluchu, a také za pomoci táborových ohňů, lamp a pochodní.¹⁰⁸ Tělesná únava po procesí s alkoholem v krvi a mihotavý efekt plamenů spolu s různými skalními útvary pravděpodobně ovlivnil mysl účastníků různým způsobem. Někdy až do takové míry, že si ostatní účastníci mysleli, že se některých zmocnil sám bůh.¹⁰⁹ Tma v jeskyních tedy přispívá ještě k většímu prožívání, jak jsem již zmínila, ne vždy je to ale pozitivní prožívání. Vlastnosti jeskyně můžou u lidí vyvolat specifické reakce po vstoupení do ní, a to může být úžas, úzkost, strach anebo hrůza.¹¹⁰ Toto mohou být první emoce vyvolané tmou, která je v lidském vnímání spojována s nebezpečím, ale zároveň jsou takovéto tiché, podzemní prostory spojované se záhadami a tajemstvím. Proto není divu, že Řekové vnímali taková místa jako vstup do podsvětí a v našem kontextu s Pánem a nymfami jako místa, kde se setkává svět lidí se světem božským.¹¹¹

3.1.2. Jeskyně Vari neboli Nympholyptos

Další jeskyní, kterou se budu zabývat je jeskyně Vari, která se nachází asi hodinu cesty od vesnice Vari s asi třiceti domky nacházejícími se v blízkosti starověkého panství Anagyrus v Attice. Jeskyně je skoro tři sta metrů nad mořem a poblíž vrcholu jednoho z jižních výběžků hory Hyméttos.¹¹² Jeskyně má dvě místnosti, které jsou oddělené masivní stěnou, ke které když přistoupíme, tak si můžeme přečíst dva nápisy. Na jednom z nich stojí „Archedemus, the Therean, a nympholept, at the Nymphs' counsel wrought out the cave.“¹¹³

Můžeme tedy říct, že o tuto jeskyni se kolem 5. století př. n. l. stará Archedémos, který jeskyni vyzdobil, vyryl zde nápisy a zasázel květiny¹¹⁴. Tento Archedémos byl kameníkem soudě podle toho, že vedle svatyně, ke které se dostaneme později, se nachází obraz muže, který je vytesaný v nízkém bočním reliéfu. Na reliéfu je kameník nesoucí své náčiní, kladivo a krumpáč a dlaždičku, a právě v pozadí tohoto reliéfu je vytesáno kameníkovovo jméno. Jeho hlava je z profilu a je natočená směrem ke vstupu do jeskyně, také jeho oblečení značí

¹⁰⁸ P. N. Yioutsos, 2003, str. 59.

¹⁰⁹ P. N. Yioutsos, 2003, str. 59-60.

¹¹⁰ Katsarou – Nagel, 2021, str. 159.

¹¹¹ Katsarou – Nagel, 2021, str. 159-160.

¹¹² Ch. H. Weller, 1903, str. 263.

¹¹³ Ch. H. Weller, 1903, str. 265.

¹¹⁴ M. P. Nilsson, 1955, str. 248.

kamenické či jinak ruční povolání, protože je oblečen v tunice, kterou nosili dělníci – *exomis*.¹¹⁵

Nyní se vrátíme zpátky ke vstupu jeskyně a projdeme si, jaké nálezy a případné rituální a obětní dary se zde našly a zda se tato jeskyně vůbec používala pro věštění anebo sloužila pouze jako svatyně. Po přečtení zmíněného nápisu o kameníkovi se před námi objeví prudké schody, které když sejdem, tak se dostaneme do větší části jeskyně. Po levé straně se nám objeví největší svatyně, která je v jeskyni nachází, a která je zasvěcená právě Pánovi. Zasvěcení Pánovi se dozvídáme z nápisu (viz. obr.2) pod svatyní, který se nachází v hrubě napodobenině fasády chrámu.¹¹⁶ V této svatyni je reliéf, který vyobrazuje mladého Pána a nachází se ve výklenku v zadní části svatyně (viz. obr.3).¹¹⁷ Hned na pravé straně od svatyně se nachází další výklenek, ve kterém mohly být buďto mramorové reliéfy nebo sloužily pro votivní dary.¹¹⁸ Takovýchto výklenků se v jeskyni nachází více, a tudíž je velice pravděpodobné, že některé z nich byly určeny pro pokládání votivních darů.

Za touto hlavní svatyní se nachází vytesaná sedící postava bez hlavy, která je z pevné skály. Zdá se, že hlava byla vytvořena odděleně od těla a z jiného materiálu (z bronzu nebo mramoru), na hlavě je totiž patrný zářez, kterým byla připevněna k tělu.¹¹⁹ V horní části hrudníku má socha jakési výrůstky, které by mohly představovat prameny vlasů, a tudíž by se mohlo jednat o ženu. Jsou zde také náznaky róby, která přepadá postavě přes kolena až na zem. Celá socha je na vyvýšené plošině, díky které jí je dána jakási velicí pozice.¹²⁰

Postava je jen o něco menší než v životní velikosti a je hrubě opracovaná, její identita však zůstává i přes všechny nálezy a vykopávky sporná. Mnoho návštěvníků jeskyně se shoduje, že jde o postavu ženskou dokonce i někteří z badatelů jsou stejného názoru. R. Chandler, který jeskyni znovuobjevil a provedl další přínosný výzkum¹²¹, se domnívá, že se jedná o Ísis, „Egypťská Ceres.“ Badatel Ross jí má zase za řeckou Demeter. Autor A. Milchhöfer ve své knize *Karten von Attika* tvrdí, že jde o „Rheu“ avšak nejvíce přijímaná interpretace sochy je ta, kterou autor říká v jiném článku a to sice, že je to socha Kybelé.¹²²

¹¹⁵Ch. H. Weller, 1903, str. 271-272.

¹¹⁶ M. E. Dunham, 1903, str. 295.

¹¹⁷Ch. H. Weller, 1903, str. 265-266.

¹¹⁸Ch. H. Weller, 1903, str. 267.

¹¹⁹ Ch. H. Weller, 1903, str. 267.

¹²⁰ Ch. H. Weller, 1903, str. 267-268.

¹²¹ CH. H. Weller, 1903, str. 264.

¹²² Ch. H. Weller, 1903, str. 269.

Těsně za touto postavou a o něco výše se nachází do skály vytesaný předmět ve tvaru omfalu¹²³, který je na vyvýšeném podstavci a je tedy vyšší než postava. Na jeho stranách jsou jakési vlnité tvary připomínající prameny vlasů. Tento *omfalos* může tedy značit torzo a tím pádem by se jednalo o hermu spíše Pána nežli Herma v kontextu s jeskyní a Pánovým uctíváním v ní.¹²⁴

Sestoupíme-li z této svatyně níže, do spodní části jeskyně, vejdemo do další svatyně, která je také vytesaná z kamene. Skládá se ze dvou úrovní a v horní části se nachází dvě prohlubně ve tvaru písmene D, které mohly sloužit k provádění úliteb nebo jak již zmíněno výše, pro pokládání votivních darů. Tato část jeskyně je velice vlhká kvůli neustálému kapání vody ze stropu což může vést také k tomu názoru, že tyto prohlubně sloužily jako základ pro sloupy, které držely jakousi provizorní střechu nad místem, kde se mohly provádět obětiny.¹²⁵ Toto je již zmíněná svatyně, ve které se nachází jeden z nejzajímavějších prvků, a to reliéf kameníka Archedéma.

Přímo naproti tomuto reliéfu se nachází další menší svatyně, která měla stejně jako velká svatyně svoji důležitou roli. Skládá se především z jakýchsi poliček vysekaných do šikmé skály v podlaze, které by mohly sloužit pro votivní dary. Co touto jeskyní však dělá důležitou je přírodní koryto, u kterého byl vytvořený řez a tím zde vznikl přepadový kanál. Tímto korytem protékala dříve voda, dnes je již vyschlé. Tato voda se díky přepadovému kanálu zachycovala v nižších úrovních a můžeme tedy říct, že to byl jeden z důvodů proč tato svatyně sloužila jako útočiště nymf a byla jim zasvěcená.¹²⁶ Konec konců sám Porfyrios ve svém díle *Jeskyně nymfříká*, že jsou jeskyně zasvěcené nymfám a bdí nad prameny, citují:

„Nymfám, jež panují nad vodami, jsou zasvěceny jeskyně, svlažované prameny nikdy nevysychajícími. Jeskyně, o níž tuto běží, budiž tedy zasvěcena dušima nymfám, jsoucím v rozdělených silách přírody. Nymfy tyto nazývají se jako panovnice nad řekami a prameny nymfami vodními a naiadami.“¹²⁷

¹²³ Omfalos je nezdobený, hladký, kuželovitý mramorový předmět, který podle starověké legendy ukazoval střed Světa. (P. W. Kuchel, 2011, str. 387).

¹²⁴ Ch. H. Weller, 1903, str. 269.

¹²⁵ Ch. H. Weller, 1903, str. 270-271.

¹²⁶ Ch. H. Weller, 1903, str. 273.

¹²⁷ Porph. *De Antr. Nymph.* 18 (J. Matoušek, 1993, str. 34).

Jak již bylo zmíněno, jeskyně je tvořena dvěma místnostmi, mezi kterými je průchod přes nízký práh tudíž jsou podlahy více méně ve stejné rovině. V této menší místnosti je méně světla a byly zde nalezeny černé stopy na stropě, a to z toho důvodu, že pastýři, co si sem chodí pro vodu si svítí pomocí zapáleného trsu divokého tymiánu, ze kterého se kouří. Pastýři sem chodí pro vodu proto, že se v nejnižší části této místnosti nachází pramen s hloubkou o průměru asi metr a půl. Tento pramen, který se sice díky jeskyni nachází blízko vrcholu hory, nikdy nevysychá a bývá obvykle chladný a pitný.¹²⁸ Místní lidé také tvrdí, že má voda údajně léčivé vlastnosti¹²⁹ a není tedy divu, že toto místo mělo dříve kultický nádech.

Co se týče nálezů v jeskyni Vari, tak ty jsou samozřejmé, jen nám bohužel neříkají moc o věštění nebo obřadech spojených právě s Pánem nebo nymfami. V blízkosti sedící sochy se našly úlomky červených figurálních váz spolu se dvěma nádobami zvanými *aryballos*¹³⁰ a částí reliéfu, na kterém jsou viditelné pouze nohy postav. Díky výkopu na dně jeskyně, a po odstranění první vrstvy kamení, se našla spousta keramických nádob a terakotových lamp. Jeden z prvních a největších nálezů byl však mramorový reliéf, na kterém jsou vyobrazeny tři nymfy, kdy dvě z nich sedí a jedna stojí uprostřed.¹³¹ Na reliéfu je v levém rohu znázorněn také Pán, který se naklání a v ruce drží syrinx (viz. obr.4).¹³² Mezi další nálezy patřily různé sošky, lampy nebo měděné mince, mezi tím i různé úlomky a kousky váz, dalších sošek a různých druhů lamp.¹³³ V jeskyni se také našli zvířecí kosti, které mohli být pozůstatkem jídla nebo obětí, anebo zvířat, která se do jeskyně zatoulala, uvízla v ní a následně zemřela.¹³⁴ Našly se mezi nimi také kozí rohy¹³⁵, ale těžko z toho určit, zda zde zvíře zemřelo nebo bylo součástí oběti věnované Pánovi. Jediné, co můžeme s jistotou říct je, že koza bývala obětním zvířetem Pána. Je tak zmíněno v *Palatinské*

¹²⁸ Ch. H. Weller, 1903. str. 274.

¹²⁹ Ch. H. Weller, 1903, str. 274-275.

¹³⁰ Jedná se o nádobu, která může být buďto vejčitého tvaru zdobená figurálním vlysem nebo v primitivní technice černé figury, nebo může být špičatého tvaru s plochým dnem zdobenou šupinami nebo šachovnicovými vlysy. (J. K. Jacobsen, 2007, str. 83).

¹³¹ I. C. Thallon, 1903, str. 309.

¹³² I. C. Thallon, 1903, str. 310.

¹³³ Ch. H. Weller, 1903, str. 277-278.

¹³⁴ Ch. H. Weller, 1903, str. 277-278.

¹³⁵ Ch. H. Weller, 1903, str. 277-278.

antologii, která se skládá z řeckých epigramů, kde nás zajímá ten od Leónida Tarentského, a kde si můžeme všimnout co od boha lidé žádali:

„Zestárlý Arkad’an Bitón ty dary zde Bakchovi dává
nymfám a Pánovi též, ochránci polí a niv.

Pánovi kozlíka dal, byl mládě a dováděl s matkou,

...

Páne, ty mléka mu přej, Bakchu, ty úrodu rév.“ (*Anth. Pal* 6. 154.)¹³⁶

Co se druhého názvu jeskyně týče, tak nemáme přesné vysvětlení proč se jí tak říká, ale jsou věci, které nám aspoň naznačují, s čím by to mohlo být spojené a proč. V článku, který se zabývá jeskyněmi jakožto útočištěm pro Pána a nymfy je zmíněno, že se jí také mimo jiné říká jeskyně těch, co se oddávají nymfám, v anglickém znění potom *The Cave of the Nympholept*. Na základě toho by se dalo odvodit, že to bude mít co dočinění s nymfami a jejich uctíváním, jelikož *nympholept* je někdo, kdo byl až oddaný nymfám, dalo by se říct i uchvácený či dokonce zachvácený nymfami.¹³⁷ S tímto je také spojený pojem *nympholepsy*, což je nadpřirozený vliv, který vychází z konkrétního místa, Sfragidion.¹³⁸ Sám Sókrates si vzpomíná, jak byl jeho duševní stav propojen s tímto místem v dialogu *Faidros*:

„Při Héře, krásné je to místo k pohovění. I tento platan je velmi rozložitý a vysoký, a překrásná je i výška a stinnost vrby (do poznámky pod čarou, vrba ne naše, ale tzv. mořská vrba, kvete uprostřed léta fialově, modře, růžově nebo bíle, podle Řeků má zvláštní účinek na udržení pohlavní cudnosti). A jak je v plném květu, že naplňuje celé místo co nejlahodnější vůní! A zpod platanu vytéká roztomilý pramen velmi studené vody, jak je možno zkusit nohou. Podle loutek a sošek se podobá (pozn. pod čarou, myslí sč votivní figurky, obyčejné z pálené hlíny, a sošky bohů, jaké byly pokládány na posvátných místech), že to je místo zasvěcené nějakým nymfám a Achelóovi (pozn. pod čarou, největší řeka v Řecku, v mytologii bůh, otec a král všech řek, pramenů i jejich božstev). A k tomu libý dech tohoto místa je tak milý a silně lahodný; letně a zvučně přizvukuje ke sboru cikád. Ze všeho však nejlepší je tráva, že roste na mírném svahu a pohodlně podpírá hlavu tomu, kdo si do ní lehne. Tak jsi dokonale provedl úlohu vůdce cizinců, milý Faidre!“ (*Plat. Phdr.* 230b-d)¹³⁹

¹³⁶ Český překlad R. Hošek, R. Mertlík, F. Stiebitz.

¹³⁷ G. Kamaris, 2022, str. 124.

¹³⁸ J. L. Larson, 2001, str. 19.

¹³⁹ Český překlad F. Novotný.

Jeskyně je také zmíněna v knize *Various Histories* od Aeliana ve vyprávění o tom, když byl Platón ještě malý.

„*Perictione* carried *Plato* in her arms. *Aristo* sacrificing in *Hymettus* to the Muses or the Nymphs, whilst they were performing the divine Rites, she laid *Plato* down among certain thick and shady Myrtle-trees that grew near to the place. A Swarm of *Hymettian* Bees lighted about his mouth as he slept, thereby signifying the future sweetness of *Plato's* Tongue.“ (Ailiános, *Var. Hist.* 10.21.)¹⁴⁰

Žádná jiná jeskyně zasvěcená bohům na pohoří Hymétos není, a proto je tedy pravděpodobné, že se jedná o jeskyni Vari, která byla zasvěcená právě nymfám.¹⁴¹

O věštění s pomocí Pána toho tedy dochovaného moc není a žádné přímé důkazy nemáme. Jedná se tedy více méně pouze o spekulace na základě dochovaných nálezů a pramenů. Jednu z mála zmínek o jakémkoli věštění spojené s tímto bohem nám nabízí Pausaniás, který popisuje svatyni Pána a říká, že:

„Za dob, kdy tento bůh věstil byla jeho vykladačkou nymfa Erató.“¹⁴²

Bohužel nám autor nic bližšího neříká a žádné další podobné či podrobné zmínky nejsou. Zřejmě však je, že minimálně v mytologii a v mýtech se Pán objevuje hojně a lidem je jako přírodní bůh blízký, především pastýřům a jejich stádům. Následující kapitola bude věnovaná nymfám, které se objevují spolu s Pánem a jsou součástí jeho družiny v lesích.

¹⁴⁰Citaci uvádí T. Stanley, 1665, 193-204.

¹⁴¹ Ch. H. Weller, 1903, str. 287.

¹⁴² Paus. 8.37.11 (český překlad H. Businská).

3.2. Nymfy

3.2.1. Kórycká jeskyně

Jako další se budu věnovat Kórycké jeskyni, která se nachází na svazích hory Parnas severně od Delf. Pausaniás nám ve své desáté knize dává popis cesty k jeskyni a jeskyně samotné. Píše:

„...K jeskyni Kórycké je snazší přístup pro cestovatele dobře vystrojené než pro mezky a koně... Ale vše to, co jsem pověděl, převyšuje Kórycká jeskyně velikostí. Větší její část lze projít bez pochodní. Strop se zdvihá nad podlahou v dostatečné vzdálenosti, ze země vyvěrá pramenitá voda, ale ještě větší množství vláhly kane ze stropu, takže jsou po celé jeskyni znatelné stopy kapek v půdě...“ (Paus. 10.32.2,7)¹⁴³

Také píše, že místní obyvatelstvo jeskyni zasvětilo Pánovi a nymfám¹⁴⁴, a že její jméno údajně dostala po nymfě jménem Kórykie.¹⁴⁵

Má se za to, že nymfami, které obývaly Kóryckou jeskyni mohla být trojice sester zvaná *Thriae* neboli včelí dívky, které měly hlavu dívky a tělo včely. Tato trojice sester měla ztělesňovat věšebné oblázky používané v Delfách.¹⁴⁶ Podle Filorcha tyto nymfy jakožto Apollónovi chůvy bydlely na hoře Parnas stejně jako včelí ženy a údajně vynalezly věštění pomocí losů – *thriai*, podle něhož získaly své jméno, cituji:

„Nymphs inhabited Parnassus, the nurses of Apollo, three, called *thriai*, after whom the mantic pebbles are called *thriai* and prophesying, *thriasthai*.“¹⁴⁷

O včelích dívkách mluví také Homér ve svých *hymnech* konkrétně v hymnu na Herma:

„Jsou, věz, jakési tři ženy věštící, rodné to sestry,

¹⁴³ Český překlad H. Businská.

¹⁴⁴ Paus. 10.32.7.

¹⁴⁵ Paus. 10.6.3.

¹⁴⁶ J. Larson, 1995, str. 341-342.

¹⁴⁷ Filochorus, *FGrHist* 328f 195 (citaci uvádí J. Larson 1995, str. 341).

ctihodné panny, jež rychlými křídly se pyšní;
na hlavě každé z nich se jemný prášek bělá,
pod svahem Parnáské hory jsou jejich obydlí skryta.
Vlastní věštění znají, jež jako chlapec jsem u stád
od nich poznal a zkoušel; můj otec si nevěštil toho.
Ty tedy na různé strany se odtud rozletájíce,
z pláství jídají med a každá plní svůj úkol.
Jen když žlutého medu požijí, octnou se panny
u vytržení a tehdy jsou ochotny zjevovat pravdu;
pakli nenajdou přístup k té božské lahodné krmi,
lživými výroky klamou a jedna se přes druhou plete.
Ty tedy nechávám tobě; těch vyptává se přísně,
sám svou mysl tím bav, a smrtelníka-li najdeš,
uslyší často zjevení tvé, když dovede ptát se.“ (Hom. *hymn. Herm.* 552-566)¹⁴⁸

V tomto hymnu jde především o předání věšteckého daru Hermovi, který podle mýtu, spolu s dalšími dary jako jsou louky a pastevectví, dostane od svého bratra Apollóna na usmířenou po tom, co se mu Hermés snažil ukrást stádo krav.¹⁴⁹

Roku 1979 však badatelka S. Scheinberg znovu přezkoumala tento fenomén tří sester a jakou spojitost mají se včelími dívkami. Jeden z jejích argumentů, proč nejsou včelí dívky a trojice sester *Thriae* jedna a ta samá skupina je fakt, že *Thriae* nemají nic společného s včelami a Hermem jako spíše pouze s Apollónem a Homérův *hymnus* nezmiňuje nic o věštebných oblázcích, které jsou pro ně klíčové.¹⁵⁰ Dalšími kandidátkami na včelí dívky by mohly být kórycké nymfy a někteří badatelé, jako například J. Fontenrose (*Python: A Study of Delphic Myth and its Origins, 1959*) nebo P. Amandry (*Antre II, n.6 infra*) tuto možnost připouštějí. Jediné, co tyto tři skupiny nymf spojuje je fakt, že se vyskytují na hoře Parnas.¹⁵¹

Jak včelí dívky, tak *Thriae* jsou uváděné jako chůvy Apollóna. Včelí dívky jsou však v *hymnu* popisovány spíše jako jeho učitelky, které přispěly k tomu, že Apollón dospěl, když zabil draka a naučil se mantickému umění.¹⁵² Z toho důvodu je tedy možné, že byly včely součástí ranější věštebné tradice v Delfách a říká se, že druhý Apollónův chrám byl postaven

¹⁴⁸ Český překlad O. Smrčka.

¹⁴⁹ T. Vitek, 2010, str. 404.

¹⁵⁰ Uvádí J. Larson, 1995, str. 331.

¹⁵¹ J. Larson, 1995, str. 342.

¹⁵² J. Larson, 1995. str. 346.

včelami z vosku. Toto tvrzení máme doložené samotným Pausaniem v knize desáté, kde říká:

„Druhou svatyni zbudovaly podle delfské legendy včelky, a to ze svého vosku a z křidélek (ptera).“ (Paus. 10. 5.9)¹⁵³

Dříve prý tato svatyně patřila bohyni Zemi (Gé), která také ustanovila svojí první vykladačkou Dafnidu, jednu z horských nymf. Teprve později darovala Země svůj díl věštírny Themidě a od ní přijal dar Apollón.¹⁵⁴ Během dob Apollóna se o věštírně říká:

„U věštírny však se tenkrát těšila největší úctě Fémonoé, která se stala první boží vykladačkou a která tu také první skládala hexametru.“ (Paus.10.5.5).

Také si rozpomíná, že:

„Pokud sahá paměť, nedostal se věštecký úřad nikomu jinému než ženám.“ (Paus.10.5.8)¹⁵⁵

Toto tvrzení se s velkou pravděpodobností týká Delf. Máme však i dochované záznamy o věštci jménem Bakis, který měl být prorokem nymf a jednalo se spíše o muže.

Tento Bakis označoval pojem stejně jako Pýthie a jednalo se tedy o titul, který nosilo více lidí. V Aristofanově díle *Mír* se tento titul objevuje a zmiňuje ho Hierokles jako věstce spojeného s nymfami,

„Kdybys nebyly Nymfy kdys klamaly Bakida¹⁵⁶ božské, ani zas smrtelný Bakis, ni Bakida samého Nymfy - -“¹⁵⁷

Z tohoto úryvku je tedy patrné, že tento titul existoval a někteří lidé, jako například tyran Peisistratos, ho využili spolu s věštinami k politickým účelům. Také to potvrzuje

¹⁵³ Český překlad H. Businská.

¹⁵⁴ Paus.10.5.6.

¹⁵⁵ Český překlad H. Businská.

¹⁵⁶ Jménem Bakis (vlastně „mluvčí“) byli nazýváni věštci vůbec. Nejslavnější z nich byl Bakis biotský, němž prorocké nadšení prý roznítily Nymfy. (Aristoph. Peace 1070).

¹⁵⁷ Aristoph. Peace, 1070. (český překlad A. Krejčí).

jakousi spojitost s nymfami, ale ve většině případů se jednalo spíše o věštby inspirované nymfami a kolovaly jako veršované sbírky proroka Bakise.¹⁵⁸ Díky Hérodotovi, který několik věštek týkajících se výsledků konkrétních bitev perské války cituje, máme tyto Bakidovi věštby dochované. Věštby se nachází v jeho díle *Dějiny*¹⁵⁹ a zní následovně:

VIII.20:

„Eubojsí totiž nedbali věštby Bakidovy a jednali, jako by jí nebylo. Nic neodvezli do bezpečí, ani si nic nepřivezli, jako by válka ani nebyla; sami si tím způsobili, že je postihlo neštěstí. Bakidova věštba o těch věcech zní takto:

„Na moře konopné jho až člověk s podivnou řečí položí, všechn svůj dobytek z Euboje odstranit hleďte“

Těmito slovy se neřídili ani tenkrát, ani při pozdějších pohromách, a proto museli vypít neštěstí až do dna.“

VIII.77:

„Naprosto nemám v úmyslu mluvit proti věštbám, jako by nebyly pravdivé; nechci se pokoušet je popírat, když jsou tak zřetelné, jak je patrné z následujícího příkladu:

*„Avšak jakmile jednou nepřítel zahradí lod'mi
mys Kynosúru a břeh svatý bohyně se zlatou zbrojí,
nádherné Athény, v šílené zpupnosti zpustošiv předtím,
tehdy Odplata potře mocného potomka Pýchy,
ať zuří jak chce v domnění, svět že mu náleží celý.
Zbroj se se zbrojí srazí a krvi boj zabarví moře;
tenkrát svobody den ovšem Řekům nastane jasný
díků snu hřmícího Krona a vznešené bohyni Niké.“*

Když o takových věcech mluví Bakis takto zřetelně, neodvažuji se sám proti věštbám mluvit a neschvaluji to ani u jiných.“

VIII.96:

¹⁵⁸ J. L. Larson, 2001, str. 12.

¹⁵⁹ Hdt. 8.20, 8.77, 8.96, 9.43. (úryvky přeložil Jaroslav Šonka).

„...Množství lodních trosk však zanesl západní vítr k Attice, k pobřeží zvanému Kólias. Tak se vyplnily i všechny ostatní věštby o námořní bitvě, které pronesl Bakis a Musaios; vyplnilo se i to, co o těch vyplavených troskách řekl před mnohými lety ve své věštbě athénský věštec Lysistratos a čemu nikdo z Řeků nerozuměl:

„Na veslech budou pokrmy péci kólijské ženy“

To se mělo stát po odchodu králově.“

IX.43:

„O věštbě, kterou Mardomios uváděl, že se týká Peršanů, vím, že byla vydána o Ilyrech a Enchelejích, a nikoli o Peršanech. K Peršanům se vztahuje to, co o bitvě z Plataj předpověděl Bakis:

*„U řeky Thermódonu i Asópu v travnatých lukách
sejdou se Řekové; barbaři spustí tam nesmírný povyk;
větší množství Médů nosících luky tam padne,
nežli si přeji osud i smrt – až přijde ta chvíle.“*

I o jiných podobných věštbách, které pronesl Músaios, vím, že se vztahují na Peršany. Řeka Thermódón teče mezi městy Tanagrou a Glysanem.“

Jak je vidět, tak Bakis byl uznávaným věštcem a jeho věštby se vyplnily. Bohužel není dochovaná žádná zmínka věštby, která by zahrnovala jakýmkoliv způsobem nymfy.

Vrátím-li se ke kórycké jeskyni a kóryckým nymfám naskytne se nám na ně další pohled díky Apollóniovi Rhódskému a jeho dílu *Argonautika*. V tomto díle nám představuje původ těchto nymf i když pouze v krátké citaci:

„...Při tom pak Koryckých víl, dcer Pleistových volání hojné
dodávalo mu myslí a hlasitým „leon“ znělo,
odkud i krásného toho se dostalo Foibovi jména.“ (Ap. Rh. 2. 770)¹⁶⁰

Jejich zpěv podporoval Apollóna po zabití onoho draka. Zde se nám tedy znovu objevují nymfy v roli, kdy Apollóna podporují a pobízejí jeho dospívání.

¹⁶⁰ Český překlad J. Jaroš.

Co se týče nějakého soužití či vztahů kóryckých nymf k ostatním božstvům, tak se v mytologii objevují jako sousedky Dionýsa. Na hoře Parnas se totiž každé dva roky oslavoval Dionýsos a předpokládalo se, že se kórycké nymfy účastní, když samy horu obývaly. Nymfy jsou tedy celoročními obyvatelkami této hory a pouze oslavují příchod Dionýsa a vítají ho. Netvrdí se tím však, že by byl Dionýsos v Kórycké jeskyni uctíván nebo, že by naopak nymfy byly mytologickými protějšky Thyijských žen.¹⁶¹ Tyto Thyijské ženy jsou pouze uctívačky a na hoře Parnas uctívají Dionýse spolu s Apollónem. To nám může potvrdit Pausaniás:

„Od jeskyně Kórycké je obtížný výstup k vrcholům Parnassu i pro dobrého chodce, neboť temeno ční nad mraky. Tam také provádějí své divoké reje Thyijské ženy k počtě Dionýsa a Apollóna.“ (Paus.10.32.7)¹⁶²

Důkazem, že se nymfy účastní Dionýsových slavností nám poskytuje Sofoklés v *Antigoně*:

„I dvojhlavý Parnásu vrch,
jenž jiskrných pochodní je pln,
a kastalské zřídlo tě vídává,
kde kórycké nymfy tě baví
svých sborů tanci a reji.
Úbočí nýských hor,
břečťanem vroubené,
i zelené pobřeží,
tak bohaté na révy plod,
k nám tě vysílá vždy,
v plesném když hlaholu božských písní
se ubíráš do tříd thébských.
...“ (Soph. *Ant.* 1126-1135)¹⁶³

Z tohoto úryvku je patrné, že na hoře Parnas nymfy nejen žijí, ale mají tam také pramen vyvěrající ze země, což je často spojovaný element s nymfami. Celé znění verše je na slávu

¹⁶¹ J. Larson, 1995, str. 344.

¹⁶² Český překlad H. Businská.

¹⁶³ Český překlad F. Stiebitz.

Dionýsa, a proto můžeme z kontextu vyvodit, že také nymfy na jeho slavnosti tančily a vítaly boha.

3.2.2. Včely a včelí dívky

V následující podkapitole bych se ráda chvílku věnovala spojitosti mezi včelami a nymfami. Nymfy totiž bývají se včelami velmi silně spojené až skoro zaměnitelně. Toho jsme si mohli všimnout, když jsme se bavili o trojici sester *Thriai*, které byly napůl dívky napůl včely pyšnicí se svými křídly. Včely a nymfy mají hodně společného už jen z toho důvodu, že včelí úly vyžadují chráněná místa s přístupem k vodě a jeskyně jsou proto ideální, jelikož v nich velmi často prameny vyvěrají.¹⁶⁴ V Homérově *Iliadě* se objevuje tvrzení, že včely létají ze skalní dutiny, to nám akorát potvrzuje, že pro ně jeskyně opravdu sloužili jako úkryt:

„Kolik je včelních rojů, když v hustých se rozlétnou hejnech,
které opět a opět se rojí z dutiny skalní:
...“ (Hom. *Il.* 2.87)¹⁶⁵

„Scholiasts to Pindar preserve Mnaseas' fourth-century account of how certain nymphs discovered honey and taught humankind, along with its use, to refrain from cannibalism, to eat fruits, and to wear clothing. The nymph Melissa gave her name to the insect, and this explains why "those who devote themselves to holy things" are called "melissai," for without nymphs continues the scholiast, no rite of Demeter is conducted, nor is any marriage accomplished. Thus the scholiast assimilates the various meanings of *melissa*: "bee," "priestess," and "nymph.“¹⁶⁶

Pindaros se ve své díle *Pýthické zpěv* zmiňuje o kněžkách, kterým se říká včelky:

„...Šťastný Polymnéstův syne, to tebe
měl – jak předpověděla Médeia –
nečekáný výrok delfské včely

¹⁶⁴ J. Larson, 1995, str. 352.

¹⁶⁵ Český překlad O. Vaňorný.

¹⁶⁶ J. Larson, 1995, str. 352-353.

pozvednout ke slávě.

...“(Pind. *Pyth.* 4. 106)¹⁶⁷

Delfskou včelou je míněna věštkyně Pýthia. Podle legendy měly v pořadí druhou svatyni, jak již víme díky Pausaniovovi, vybudovat včely ze svého vosku a z křídel.

Ve *fragmentech* Charóna z Lampsaku se dozvídáme o příběhu jistého Rhoeca:

„In the story of Rhoecus, a nymph agrees to sleep with him after he spares her tree. She says that a bee will act as the messenger when the time comes to fulfill her promise. But when the bee arrives, Rhoecus shouts at it and incurs the wrath of the nymph, who blinds him.“¹⁶⁸

V tomto příběhu se opět dozvídáme, že nymfy byly spojovány se stromy, a to stejné platí pro včely, které si v jejich dutinách dělaly úly:

„...bees have their hives in the trees, and honey drips from the leaves...“ (Strab. 11.7.3).¹⁶⁹

U Aristotela se setkáváme se starověkým názvem pro larvu včely, která je totožná s označením nymfa.

„...Thus: the larvae of bees, anthrenas,¹⁷⁰ and wasps, while they are young, také nourishment and are clearly seen to have excrement; but when they have passed from the larva stage to their clearly-defined stage – being called pupae¹⁷¹ – they take no nourishment and have no excrement...“¹⁷²

Je tedy vidět, že nymfy a včely nemají podobná pouze místa výskytu, ale mají dokonce stejná pojmenování a v řečtině stejné slovo.

Včely a nymfy bývají udávány jako jakési modely pro různé aspekty manželství, kde nymfa představuje model krásy nevěsty a její sexuální přitažlivost, zatímco včely představují pracovitost a střízlivost manželky. Obě si však na rozdíl od lidských žen zachovávají

¹⁶⁷ Český překlad R. Roreitner.

¹⁶⁸ Charón z Lampsaku, *FGrHist* 262F 12, (citaci uvádí J. Larson, 1995, str. 353).

¹⁶⁹ Anglický překlad H. L. Jones.

¹⁷⁰ Pravděpodobně sršeň. (Arist. *HA.* 531b, 22, anglický překlad A. L. Peck).

¹⁷¹ Řecky *nymphai*, literárně „nevěsty“. (Arist, *HA.* 551b).

¹⁷² Arist. *HA.* 551b. (anglický překlad A. L. Peck).

samostatnost a obě mužou muže ztrestat, když se jim zlíbí.¹⁷³ Xenofón nám ve svých *Vzpomínkách na Sókrata* dává krásný příklad toho, jak by taková žena měla být v domácnosti a jak je podobná včelí královně:

„A co to má na práci včelí královna, že to je tolik podobné tomu, co musím vykonávat já?“

„I ona,“ vysvětloval jsem jí, ...zůstává v úlu a nedovoluje včelám, aby byly nečinné, ale posílá do práce ty, které mají za úkol pracovat venku, zná a přijímá všechno, co každá z nich přináší, a střeží to až do té doby, kdy je třeba to použít. Když pak ta doba přijde, přiděluje každé spravedlivý díl. Bdí nad stavbou plástů v úle, aby byly postaveny krásně a rychle, a dohlíží na správnou výživu plodu. Když pak z plodu vyrostou mladé včely a jsou schopné práce, pošle je z úlu ven spolu s jednou ze svého potomstva jako královnou, aby se usadily jinde.“

„To budu muset dělat totéž?“ zeptala se mě manželka.

„Ano,“ odpověděl jsem jí, „budeš musit zůstat doma a posílat z domu společně všechny otroky, kteří mají co na práci venku, dohlížet na ostatní, kteří jsou určeni k práci v domě, přijímat, co přinesou, rozdělovat, co se z toho má spotřebovat, plánovat, co by se mělo uspořít, a dávat pozor, aby se za jediný měsíc nerozházelo to, co má stačit na celý rok. Když ti přinesu vlnu, musíš se postarat, aby bylo zhotoveno oblečení pro ty, kteří je potřebují. Musíš také dohlédnout, aby obilí na přípravu jídla neztratilo dobrou chuť.“ (Xen. *Oec.* 7.32)¹⁷⁴

Včelí úly vypadaly jako terakotové nádoby ve tvaru válce s jedním koncem uzavřeným a zaobleným.¹⁷⁵ Ve zmíněných jeskyních se konec konců našly napodobeniny úlů, které sloužily jako votivní dary nymfám a včelám.¹⁷⁶

Co se věštění spojeného se včelami a nymfami týče, tak v *hymnu na Herma* je zmínka, která říká, že když se třem sestřám podá med, mluví pravdu, bez něj však lžou:

„...Jen když žlutého medu požijí, octnou se panny
u vytržení a tehdy jsou ochotny zjevovat pravdu;
pakli nenajdou přístup k té božské lahodné krmi,
lživými výroky klamou a jedna se přes druhou plete
...“ (Hom. *hymn. Herm.* 552-566)¹⁷⁷

¹⁷³ J. Larson, 1995, str. 353.

¹⁷⁴ Český překlad V. Bahník.

¹⁷⁵ J. Larson, 1995, str. 354.

¹⁷⁶ Katsarou – Nagel, 2021, str. 155-156.

¹⁷⁷ Český překlad O. Smrčka.

Klasickou úlitbou pro včely a Herma je med:

„Obětují jakýmsi starodávným způsobem: spalují totiž na oltářích kadidlo s pšenicí smíchanou s medem, na to pokládají olivové ratolesti a při úlitbě používají vína. Pouze nymfám, Despoíně a u společného oltáře všech bohů nepovažují za dovolené ulévat víno“ (Paus. 5.15.10)¹⁷⁸

Zrovna včely takové úlitby lákaly, protože pro dospělé včely byl také krmivem:

„..., but the hive into which the bees are going should be smeared with balm, which has a strong attraction for them, and combs full of honey should be placed inside not far from the entrance, for fear that, when they notice either a lack of food...“ (Varro, *Rust.* 2.16.21-22)¹⁷⁹

Mimo to se také za věštebné znamení mohl brát pohyb včel, jak píše Pausaniás:

„Tenkrát Saón z města Akraifnia, nejstarší z poslů, spatřil včelí roj i radil, aby následovali, kam se včely obrátí. Ihned si také všiml, že vletěly do průrvy v zemi, a tak se s nimi dostal do věštírny.“ (Paus. 9.40.2)¹⁸⁰

Badatela S. Scheinberg si myslí, že včelí dívky jsou ve skutečnosti lidské prorokyně stejně jako Pýthie a tím pádem by spíše patřily do kultu Herma, ale nic takového doložené není, tudíž se jedná pouze o domněnku.¹⁸¹ Co je však doloženo je fakt, že se v kultu Deméter říkalo kněžkám včelky:

„A kněžky, zasvěcené do mysterií Demetry, jakožto zemního božstva, nazývali staří „včelami“ a paní nad včelami (tj. dušemi) Persefonu samu.“ (Porph. *De Antr. Nymph.* 18).¹⁸²

¹⁷⁸ Český překlad H. Businská.

¹⁷⁹ Anglický překlad W. D. Hooper.

¹⁸⁰ Český překlad H. Businská.

¹⁸¹ J. Larson, 1995, str. 355.

¹⁸² Český překlad J. Matoušek.

Mezi oběti nymfám, ale také Pánovi patřily zmiňované úly například, různé druhy nádob, šperků nebo třeba květin. Několik takových úryvků s obětinami se nám dochovalo v díle *Palatinské antologii*, úryvky jsou následující¹⁸³:

Anth. Pal. 9. 326, Leónidás Tarentský:

„Zdravím tě, chladivá vodo, jež vytékáš z rozpuklé skály,
pastýřů výtvary prosté, sochy a obrazy nymf,
zdravím vás, skály a zdroje, i vás, vy panenské vodní
víly, smáčené stále kapkami zurčících vod.
zdravím vás! Jako dar, já pocestný Aristokleés,
pohár vám věnuji, z něhož žízeň jsem uhasil zde.”

Anth. Pal. 6. 154, Leónidás Tarentský:

„Zestárlý Arkad'an Bitón ty dary zde Bakchovi dává,
nymfám a Pánovi též, ochránci polí a niv.
Pánovi kozlíka dal, byl mládě a dováděl s matkou,
Bakchovi břečťanu snítku, výhonky pučely z ní,
nymfám rozličné květy, jak stinný podzim je dává,
věneček z nachových růží, úplně rozvitý již:
za to pak svažujte nymfy, dům stařečkův potřebnou
vodou,
Páne, ty mléka mu přej, Bakchu, ty úrodu rév.”

V následujících dvou epigramech jsou sice dary nymfám zmíněny, ale nijak konkrétně. V těchto jde spíše o formulování a o obrácení se na ně s prosbou.

Anth. Pal. 9. 327, Hermokreón:

„Vězte, ó vodní nymfy, vám věnuje zde tyto dary
Hermokreón, když odkryl zřídlo tak nádherných vod.
Zdravím vás! Půvabné nohy ať nadále radostně chodí
příbytkem vodním, a čirým nápojem plně ho vždy!?”

¹⁸³ Český překlad úryvků R. Hošek, R. Mertlík, F. Stiebitz.

Anth. Pal. 9.329, Leónidas Tarentský:

„Vodní víly, vy Dórovy dcery, sem pospěšte rychle,
sadaře Tímoklea zavlažte ovocný sad!
Vždyť přece, vznešené dary, vám zahradník Tímokleés
věnuje ze sadu vždy, cokoli uzraje mu.”

V již zmiňovaném díle *Palatinská antologie (Anth. Pal.)* si můžeme všimnout, že votivní dary pro nymfy nemuseli být nikterak drahé a často bývaly domácí výroby. Jsou to například „...obrázky nymf vytesaných rukama pastýřů...“ „...dřevěné obrázky...“ nebo to mohlo být ovoce či květiny a věnce z nich.¹⁸⁴ Už jenom ve hře *Dyskolos* si můžeme všimnout rozdílů, kdy místní dívka věnuje nymfám věnec¹⁸⁵, zatímco bohatá měšťanka má s sebou celý doprovod včetně obětního zvířete, košíků a koláčů.¹⁸⁶

3.2.3. Věštírna Apollónia v Ilýrii

V knize *Greek Nymphs, Myth, Cult, Lore* je popsána věštírna zasvěcená právě nymfám. Dočteme se v ní, že se nacházela za hranicemi Řecka na území Apollónie, společné kolonie Korintu a Korkyry.¹⁸⁷ Je pravděpodobné, že místní *nymphaion*, který se nacházel poblíž asfaltových dolů Selenike, byl již za doby, kdy toto místo obsadily Ilyrové, kultovním místem. Kultovním právě pro své zvláštní fyzikální vlastnosti. V oblasti se totiž nacházely četné prameny horké vody, které vyvěraly hořlavé plyny. Víme tak podle Cassia, který říká:

„What I have marveled at above all is that a great fire issues from the earth near the Aoös River and neither spreads much over the surrounding land nor sets on fire even the place where it dwells nor dries it out, but has grass and trees flourishing close by. In pouring rains, it increases and rises high. For this reason it is called a nymphaion, and provides an oracle in this way: you take incense and after making whatever prayer you wish, cast it in the fire to carry the prayer. And if your

¹⁸⁴ J. Larson, 1995, str. 228.

¹⁸⁵ Men. Vol. I. Dyskolos 50.

¹⁸⁶ Men. Vol. I. Dyskolos 440.

¹⁸⁷ J. L. Larson, 2001, str. 162.

wish is to be fulfilled, the fire accepts it readily, and even if it falls outside, runs out, snatches the incense and burns it up. But if the wish is not to be fulfilled, the fire does not go to it, but even if the incense is carried near, it recedes and flees. It acts in this way with regard to all matters except death and marriage; concerning these, one is absolutely not permitted to inquire.“ (Cass. *Dio*, 41.45).¹⁸⁸

Může nám to připomínat Pausania, který o tomto starodávném věštění mluví v citaci, kterou máme o několik odstavců výše (viz. str. 40).

Historik Theopompos popisuje věštinu a způsob věštění spíše jako veřejný než soukromý, a podle něho bylo blaho Apollónie spojeno se stálostí ohnivého pramene.¹⁸⁹ Strabón ve své *Geografii* toto historikovo tvrzení potvrzuje:

„...and then the Aoüs, on which is situated Apollonia, an exceedingly well-governed city, founded by the Corinthians and the Corcyraeans, and ten stadia distant from the river and sixty from the sea... In the country of the Apolloniates is a place called Nymphaeum; it is a rock that gives forth fire; and beneath it flow springs of warm water and asphalt—probably because the clods of asphalt in the earth are burned by the fire. And near by, on a hill, is a mine of asphalt...“ (Strab.7.5.8.)¹⁹⁰

Tyto asfaltové doly měly pro oblast hospodářský význam a Apollónia je jen dalším příkladem toho, jak jsou nymfy pravidelně spojovány si výnosnými přírodními zdroji jako je dřevo, včely a med, voda, mramor, pastviny atd.¹⁹¹

„...Epigraphic evidence reveals that games were held in honor of the nymphs. These are not attested until the Hellenistic period, when the athlete Menodotos set up inscriptions at Athens and Delos to record his feats, including his wrestling and pankration victories in the Nymphaia at Apollonia.“¹⁹²

Další zmínka o této věštině se nachází v *Životopisech* od Plútarcha, konkrétně v kapitole *O životě Sully*.

¹⁸⁸ Citací uvádí J. L. Larson, 2001, str. 162.

¹⁸⁹ J. L. Larson, 2001, 162-163.

¹⁹⁰ Anglický překlad H. L. Jones.

¹⁹¹ J. L. Larson, 2001, str. 163.

¹⁹² J. L. Larson, 2001, str. 163.

„...Near by is Apollonia, and in its vicinity is the Nymphaeum, a sacred precinct, which sends forth in various places from its green dell and meadows, streams of perpetually flowing fire. Here, they say, a satyr was caught asleep, such an one as sculptors and painters represent, and brought to Sulla, where he was asked through many interpreters who he was. And when at last he uttered nothing intelligible, but with difficulty emitted a hoarse cry that was something between the neighing of a horse and the bleating of a goat, Sulla was horrified, and ordered him out of his sight.“ (Plut. *Sull.* 27.1.-2.)¹⁹³

Stejně tedy jako v Hérodotově příběhu o chycení Siléna v zahradách Mida, tak tento satyr je přitahován na toto krásné, svěží místo, které je přirozeným místem nymf.¹⁹⁴ Takto zní Hérodotův příběh v knize osmé:

„...usadili se blízko zahrad, kterým se říká zahrady Mida, syna Gordiova, Rostou v nich samy od sebe růže, z nichž každá má šedesát lístků, a vůni jiné předstihují. V těchto zahradách byl také chycen Silénos, jak o tom Makedonci vypravují...“ (Hdt. 8.138).¹⁹⁵

3.2.4. Astragalomancie

Nyní se vrátím ke Kórycké jeskyni, která je pro tuto kapitolu velmi klíčová a velmi prospěšná pro záměr mé práce. Díky ní se mi podařilo najít způsob věštění, který by mohl být s nymfami spojený. Žádné přímé důkazy nejsou a ani žádné dochované konkrétní způsoby či příklady toho, že byly nymfy využívány k tomuto stylu věštění také nejsou, ale něco málo se přece jen našlo.

Pojďme si nejprve říci a přiblížit, co vlastně astragalomancie je. Na začátku musíme říct, že jde o jednu z verzí kléromancie. Pojem kléromancie vznikl však uměle, jelikož není doložen ze starověku ani novověku.¹⁹⁶

„Kleromancie jako obecné pojmenování věšteg z nahodile rozhazovaných, vytahovaných nebo zdviháných předmětů různého druhu zahrnuje řadu technik (losování, atragalomancie, bibliomancie apod.), které se vnějšně více či méně odlišují užívaným materiálem, přístupem a

¹⁹³ Anglický překlad B. Perrin.

¹⁹⁴ J. L. Larson, 2001, str. 163.

¹⁹⁵ Český překlad J. Šonka.

¹⁹⁶ T. Vitek, 2010, str. 385.

vyhodnocováním, ale vnitřně je spojuje týž princip. V užším smyslu se kleromancií rozumí věštbé losování, které je jakýmsi reprezentantem tohoto typu věštění.¹⁹⁷

„Kleromancie je neobyčejně snadno odvoditelná z praktického života, a nadto ji lze dosti rychle vykonat kdekoli, kdykoli a kýmkoli, ježto nevyžaduje žádné znalosti a vede k okamžitému získání odpovědi na konkrétní dotaz.“ (T. Vítek, 386). „Nejčastěji byly a dosud stále jsou za výslednou hodnotou či pozicí losů spatřování bůh, osud a náhoda. Avšak v antice tyto postoje k sobě měly většinou tak blízko, že jeden s druhým splývaly, nebo se navzájem zastupovaly: bůh a osud totiž nezřídka ztotožňování (viz. např. Moiry jako bohyně osudu), podobně náhoda (tyché), představovala i jeden z výrazů pro osud (moira) a minimálně na konci doby klasické se dočkala i divinizace v podobě bohyně Tyché (či Fortuny).“¹⁹⁸

Astragalomancie je tedy technika nazývaná díky kostkám – *astragalo*i – tyto kostky představovaly základní prostředek, jak se dostat k věštbému významu.¹⁹⁹ Nejvíce astragalových orákulí je doloženo v Malé Asii²⁰⁰ odkud také pochází většina mincí s vyobrazením kostek, což vedlo k úvahám, zda není právě tato oblast kolébkou astragalomancie odkud se potom šířila dále do Řecka.²⁰¹ Nasvědčuje tomu také legenda, o které se zmiňuje Hérodotos ve své knize *Dějiny*, podle které vrhání kostkami vynalezli Lýdové.

„Lýdové sami tvrdí, že jsou jejich vynálezem i hry, které se nyní pěstují u nich i u Řeků...tehdy vynášeli hru v kostky, vrhcáby, s míčem a všechny jiné hry podobné kromě pessů, jejichž vynález si Lýdové nepřivlastňují.“ (Hdt. I. 94).²⁰²

V Řecku se však objevitelem *astragalů* stal mytický chytrák a vynálezce Palamédés, syn euboického krále Naupila, který však neměl žádné spojení s Asií. Nejvíce se proslavil vyléčením lstivého Odyssea, který předstíral šílenství, jímž se chtěl vyhnout účasti na tažení proti Tróji. Díky Apollódovi z Athén máme toto tvrzení dochováno v jeho díle *Epitome*.

¹⁹⁷ T. Vítek, 2010, str. 385.

¹⁹⁸ T. Vítek, 2010, str. 386.

¹⁹⁹ T. Vítek, 2010, str. 428.

²⁰⁰ M. P. Nilsson, 1955, str. 167.

²⁰¹ T. Vítek, 2010, str. 428.

²⁰² Český překlad J. Šonka.

„...But he, not wishing to go to the war, feigned madness. However, Palamedes, son of Nauplius, proved his madness to be fictitious; and when Ulysses pretended to rave, Palamedes followed him, and snatching Telemachus from Penelope's bosom, drew his sword as if he would kill him. And in his fear for the child Ulysses confessed that his madness was pretended, and he went to the war.“ (Apolloed. *Epito.* 3.8)²⁰³

Řekové Palaméda spojovali s Naupliem v Argolidě, kde nesla jeho jméno hora nad zálivem, a kde prý byly v chrámu bohyně Tyché (Štěstěny, Náhody) uloženy i kostky, které vynalezl.²⁰⁴ Máme tak potvrzeno od Pausania, který nám říká, že

„Na protější straně svatyně Nemejského Dia stojí chrám Tychy z dávných dob, jestliže vskutku Palamédés do tohoto chrámu uložil kostky, které vynalezl.“ (Paus. 2.20.3)²⁰⁵

V Kórycké jeskyni totiž vykopávky odhalily na 25 000 *astragali* – speciální kostky sloužící k věštění, které jsou dělané především z kloubních kostí nebo jiných malých kostí čtyřnožců.²⁰⁶ Je tedy možné, že návštěvník provedl úlitbu včelám/nymfám, vyslechl věštbu a poté nechal kostky (*kuboi*) v jeskyni, které se mimo astragaly v jeskyni také našly.²⁰⁷ Pokud se však někdo pokusil použít kostky bez úlitby nečekala ho pravdivá odpověď²⁰⁸, což potvrzuje již zmíněná citace z *hymnu na Herma*, kde pokud se včelám nedostane medu říkají klamně a lživé výroky.

Následující popis a vysvětlení *astragalů* budu brát z knížky *Věštění v antickém Řecku*. Vzhledově byly velmi různorodé, jelikož kosti, které plnili jejich úlohy měli různý původ. Původně a nejčastěji se jednalo o zánártní kosti ze zadních nohou zvířat s rozštěpenými kopyty (tj. dobytka, ovcí, koz, prasat a srnců), proto se tomu také někdy říká kůtky (=kůstky).²⁰⁹ *Astragaly* mohly být vyráběny i z jiných materiálů jako například ze slonoviny, dřeva nebo drahých kamenů, a dokonce i z kovu. Vykopávky nám však ukazují, že *astragaly* ze vzácných kamenů sloužily spíše jako votivní a pohřební dary a k házení určeny nebyly.²¹⁰

²⁰³ Anglický překlad J. G. Frazer.

²⁰⁴ T. Víték, 2010, str. 428-429.

²⁰⁵ Český překlad H. Businská.

²⁰⁶ J. Larson, 1995, str. 347.

²⁰⁷ J. Larson, 1995, str. 355-356.

²⁰⁸ J. Larson, 1995, str. 356.

²⁰⁹ T. Víték, 2010, str. 428-429.

²¹⁰ T. Víték, 2010, str. 429.

Astragaly, na rozdíl od našich kostek, které známe, měly číselné hodnoty jen na čtyřech stranách (tj. čísla 1,3,4 a 6), protože kloubní kůstky připomínají spíše nepravidelný hranol než krychli. Jejich nejužší strany jsou nepravidelně zaoblené, takže na nich *astragal* bez úprav nemůže stát. Co se týče výběru čísel zůstal zachován u sudých a lichých čísel a součet obou širších a obou užších stran dával sedmičku, která byla považována za šťastné číslo.²¹¹ Širší vypouklá strana *astragalu* nesla obvykle čtyřku, strana vydutá směrem dovnitř zase nesla trojku, jedna užší strana nesla šestku a druhá jedničku.²¹² Tady hodně záleželo na úpravě *astragalu*, protože pokud nebyl dobře upraven neposkytoval stejnou šanci pro padnutí všech čísel, a tudíž kvůli svému tvaru dopadal spíše na širší než užší strany. Mnohem častěji tedy padala čísla jako trojka a čtyřka než jednička a šestka.²¹³ Otázkou zůstává, zda toto Řekové věděli a počítali s touto možností anebo spíše ne.

Řekové znali také *kyboi*, což byly kostky, které měly čísla na všech šesti stranách, a tudíž by se daly přirovnat k dnešním kostkám.²¹⁴ Ve věštění se však objevují jen v pozdní době a vzácně. Jediný jistý případ jejich použití ve věštění je v tzv. Homéromanteiu, kde vrhy šestihhranné kostky vytvářely odkazy na orakularizované verše z Iliady a Odysseie.²¹⁵

Astragaly mohly mít také na stranách vyryté různé symboly, značky nebo slova. Nejčastěji je však nalézáme s čísly, která dokázala všechny tyto symboly, značky a slova vhodně zastoupit.²¹⁶ Podobně jako ruleta i *astragaly* nabízely možnost mezi sudými a lichými čísly. Hrami tohoto typu si krátily čas hlavně děti, ale samozřejmě mnohdy i dospělí. Takový příklad nám ukazuje Platón v díle *Lysis*, ve kterém Hippotales žádá Sokrata o pomoc a radu, jak správně mluvit s tím, do koho je zamilovaný. Děj se odehrává zrovna v období, kdy se koná svátek Hermův což znamená, že se konají oběti a lidé jsou venku. Při vstupu do paléstry²¹⁷ míjejí děti, jak si s kostkami hrají:

„Když jsme vešli dovnitř, zastali jsme tam chlapce
již po oběti a obřady byly skoro již skončeny: hráli

²¹¹ T. Vitek. 2010, str. 440.

²¹² T. Vitek. 2010, str. 440.

²¹³ T. Vitek. 2010, str. 440.

²¹⁴ T. Vitek. 2010, str. 440.

²¹⁵ T. Vitek. 2010, str. 440.

²¹⁶ T. Vitek. 2010, str. 440.

²¹⁷ Palaistra (lat. palaestra) znamenala u Řeků gymnasion; písčité prostranství pod širým nebem, obklopené sloupořadím. (J. Bělský, 1974, str. 444).

v kostky a všichni byli ve svátečním úboru. Většina hrála venku na dvoře, ale někteří v koutě šatny házeli „sudá-lichá” množstvím kostek, jež vybírali z jakýchsi košíků; jiní stáli okolo nich a dívali se. Mezi nimi byl pak i Lysis a stál mezi chlapci a jinochy, ověnčen a vynikaje svým vzhledem, hoden, aby se o něm mluvilo netoliko jako o krasavci, nýbrž i jako o chlapci dokonale ušlechtilém.
...“(Plat. *Lysis* 206e)²¹⁸

I na dále se budu opírat o definice a vysvětlení z knihy *Věštění v antickém Řecku*. Pravidla pro počet házených nevěšebných *astragalů* byla většinou dána podle pravidel hry, ale v astragalomancii se pravidla lišila místem a občas i variantou od varianty. Například v Malé Asii a na Balkáně vyžadovala orákula pět *astragalů* pro 56 kombinací.²¹⁹ Důležitost počtu vrhaných *astragalů* vyplývá z toho, že čísla na nich vytvářela kombinace, ke kterým se vázaly výklady. Pokud tedy sestavovatel orákula předepsal kostek příliš málo (jednu nebo dvě) nabízelo se mu také málo výkladových možností.²²⁰ V tomto případě mohl ovšem nařídit několik vrhů za sebou. Naopak příliš velký počet (osm a více) znamenal až moc dlouhý seznam kombinací. Ke každé možné kombinaci čísel na *astragalu* bylo totiž nutné předem vypracovat věšebné odpovědi, jehož seznam se pak nacházel v bezprostřední blízkosti místa, kde se házelo.²²¹ Nejčastěji tyto věšebné návody předepisovaly pětičlité kůtky a díky tomu můžeme na jejich příkladě ukázat, jak se čísla na *astragalu* shodovala s čísly věšebných odpovědí. Tazatelé na číslech získaných kůtkami sledovali především dvě hodnoty, a to celkový součet čísel a uspořádání jednotlivých čísel ze všech použitých *astragalů*, které bylo potom členěno a řazeno od nejnižšího k nejvyššímu a opačně.²²² Většinou se zohledňoval jen součet čísel, jindy jen jejich uspořádání anebo kombinace obojího.

²¹⁸ Český překlad F. Novotný.

²¹⁹ T. Vitek, 2010, str. 441.

²²⁰ T. Vitek, 2010, str. 441.

²²¹ T. Vitek, 2010, str. 441.

²²² T. Vitek, 2010, str. 441.

„V maloasijských orákulích máme případ, kdy se zohledňovalo obojí, pokud kůtky obsahovaly jen čísla 1,3,4 a 6, tak nejnižší dosažitelnou hodnotu pomocí pěti astragalů představuje číslo pět ($1+1+1+1+1=5$) a nejvyšší číslo 30 ($6+6+6+6+6+6=30$), celkový počet kombinací je 56, protože jednak některá čísla nebylo možné nikdy získat (tj. 6 a 29) a jednak k některým výsledným součtům, která vytvářejí čísla od 5 do 30 přistupovaly jako další kritérium různé konfigurace kostek, např., číslo 22 lze získat součtem $1+3+6+6+6$, $6+4+4+4+4$ a $6+6+4+3+3$, 4, čísla 15 až 20 umožňují dokonce čtyři takovéto konfigurace, v pětiastagalových orákulích představovala každá z nich samostatnou odpověď.“²²³

Takováto pětiastagalová orákula byla nejčastější a nacházela se především na dnešním území Turecka. Jsou také nejlépe dochovaná a mezi taková místa, kde se nekompletní texty odpovědí našly patří například Pisidia, Lýkie, Pamfýlie, Kilíkie a Frýgie.²²⁴

„Během doby se však archeologům a epigrafům nakonec podařilo složit dohromady všech 56 odpovědí – první soubornou edici sestavil Heinevetter 1912, str. 4-26, nejnověji materiál zpracoval Graf 2005f, str. 51-97.“²²⁵

Dochované seznamy těchto věšebných odpovědí se většinou nachází na čtyřbokých kamenných sloupech (vyryté na jedné či více stranách), které byly původně vysoké zhruba jako člověk. Tyto sloupy ve většině případů stály na agoře a v jejím okolí, jiné mohly stát na veřejných místech jako hlavní ulice, městské brány, divadla nebo potom v rámci svatyní a jejich blízkosti.²²⁶ Na všech těchto místech se shromažďovalo velké množství lidí a není tedy divu, že na takových místech byla zřizována orákula. Orákula však nevyznačoval pouze sloup s výroky, ale také deska, na niž se házelo, schránka s kostkami a s velkou pravděpodobností i socha božstva.²²⁷ Naznačují nám to zřetelné stopy na dochovaných sloupech tím, že na jejich vrcholku původně stála socha. U některých orákulí byl naopak vyhlouben výklenek ve zdi pro sochu daného božstva.²²⁸

²²³ T. Vitek, 2010, str. 441.

²²⁴ T. Vitek, 2010, str. 442.

²²⁵ T. Vitek, 2010, str. 443.

²²⁶ T. Vitek, 2010, str. 444.

²²⁷ T. Vitek, 2010, str. 444-445.

²²⁸ T. Vitek, 2010, str. 445.

S velkou pravděpodobností takové věštění probíhalo tak, že tazatel přistoupil k soše boha, pomodlil se a položil otázku. Následně vzal ze schránky kostky, hodil je na desku u sochy, a nakonec si našel odpověď na stéle, na niž byly vytesány věšební výroky.²²⁹ Socha božstva ve většině případů patřila Hermovi, který byl patronem maloasijské astragalomancie²³⁰ a jak už víme věšební dar dostal od svého bratra Apollóna na usmířenou. Apollónova socha byla vykopána v okolí orákula v thrácké Filippopole²³¹, tudíž sochy vyobrazeného božstva mohly být i jeho.

To, jak byly jednotlivé odpovědi poskládány se řídí podle přesných pravidel.

„Jednotlivé číselné kombinace, které jsou seřazeny od nejnižších k nejvyšším, vždy obsahují několika řádkovou legendu, zpravidla pětiřádkovou, první řádek tvoří rozpis číselné kombinace, celkový součet a jméno boha, který kombinaci zaštiťoval, druhý řádek představuje opis čísel slovy, v různých lokalitách se zápis může lišit nebo může chybět úplně, třetí až pátý řádek ukazoval věšební význam hodu, příklad jedné z nejrozšířenější verze“²³²:

...

11113 7 Athény Areie.

Jednotek čtvero a jedna trojka, to značívá toto:

Prchneš-li nepřátelství a zlobě, dosáhneš zisku;

dosáhneš, Athéna dá ti ho, bohyně se sovím okem.

Buď tato rada, již hodil jsi, v souladu s přáním tvé mysli.“

Vazby mezi bohy a číselnými kombinacemi se objevují i v nevěšebné povaze jako například ve hrách. Takový příklad nám dává Lúkiános ve svém díle *Amores*, kde vypráví o Anchísovi, který se sázal a dovolával se při tom bohyni Afrodité, jejíž číslo bylo 1:

„...But when he wished to give himself some little
comfort from his suffering, after first addressing the
goddess, he would count out on the table four
knuckle-bones of a Libyan gazelle and take a gamble
out his expectations. If he made a successful throw
and particularly if ever he was blessed with the throw

²²⁹ T. Vitek, 2010, str. 445.

²³⁰ T. Vitek, 2010, str. 445.

²³¹ T. Vitek, 2010, str. 445

²³² T. Vitek, 2010, str. 446.

named after the goddess herself,¹ and no dice showed the same face, he would prostrate himself before the goddess, thinking he would gain his desire. But, if as usually happens he made an indifferent throw on to his table, and the dice revealed an unpropitious result, he would curse all Cnidus and show utter dejection as if at an irremediable disaster ; but a minute later he would snatch up the dice and try to cure by another throw his earlier lack of success. But presently, as his passion grew more inflamed, every wall came to be inscribed with his messages and the bark of every tender tree told of fair Aphrodite. Praxiteles was honoured by him as much as Zeus and every beautiful treasure that his home guarded was offered to the goddess. In the end the violent tension of his desires turned to desperation and he found in audacity a procurer for his lusts. For, when the sun was now sinking to its setting, quietly and unnoticed by those present, he slipped in behind the door and, standing invisible in the inmost part of the chamber, he kept still, hardly even breathing...“ (Luc. *Amor* 16.)²³³

Tyto vazby mezi bohy a čísla však nejsou úplně pevné, jelikož někdy dva zcela totožní bohové patronovali dva různé hody.

„Nejčastěji výroky patronuje Zeus (čísla 1, 5, 12, 17, 18, 20, 30, 34, 53), poté Niké (čísla 7, 8, 10, 36), Tyché (čísla 6, 19, 43) a Moiry (čísla 3, 37, 44), ...dosti vzácné naopak patroni celého orákula Hermés a Apollón.“²³⁴

Užší spojení nacházíme spíše mezi bohy a zněními výroků, tak například Poseidón odvrací od plavby na moři (číslo 45), léčebný bůh Asklépios slibuje tazateli uzdravení (číslo 9) a bohyně vítězství Niké zisk a vítězství nad nepřáteli (číslo 7), naopak bůh války Áres, kterého Řekové pod vlivem Homéra chápali dosti negativně, patronuje dva negativní výroky

²³³ Anglický překlad M. D. Macleod.

²³⁴ T. Víték, 2010, str. 447.

(číslo 22 a 46).²³⁵ Konkrétní bůh také velmi často v textech zajišťoval vlastní provedení toho, co výrok předpovídal a od tazatele tedy vyžadoval nějaký projev úcty k němu (pomodlit se, votivní dar).

Kromě několika temnějších obrátů obsahují výroky astragalových orákulí poměrně konkrétní a téměř nikdy vysloveně pesimistické a katastrofické údaje a pokyny, slibují například vyléčení z nemoci (čísla 9, 12, 21, 34, 43, 47 a 54), únik z pout, nepřátelství a pronásledování (čísla 2, 47), zdar v milostných věcech a sňatku (čísla 16, 25), doporučují podniknout (čísla 3, 11, 18, 48, 51, 54) nebo nepodniknout cestu či plavbu (čísla 15, 30, 44, 53, 55) apod.²³⁶ Z tohoto přehledu témat nám vyplývá, že byla orákula zaměřena zejména na cestovatele, což také implikuje často objevující se slovo „obchod“ a hojné obracení se na cizince a cestovatele.²³⁷ V několika městech se orákula používala k veřejnému užití, jejíž příslušníci zastávali funkce ve správním aparátu a s velkou pravděpodobností se i významně podíleli na ekonomice regionu²³⁸. Na počátku tedy mohl stát jakýsi nápad jednoho z agronomů, jak zvýšit cestovní ruch a obchodní obrat v jím řízené oblasti.²³⁹

Astragalomanice mohla probíhat také v chrámech a v tomto kontextu máme doloženou nejstarší astragalovou věštírnu v Hérakleově chrámu u achájské vesničky Búra, který stál na pobřeží korintského zálivu naproti delfskému přístavu Kirrha. Říká nám to Pausaniás v sedmé knize svého díla:

„Sestoupíme-li z Búry k moři, dojdeme k Búrské řece – tak se nazývá – v jeskyni pak je nevelká socha Héráklova. Také on má příjmení Búrský a věští se tu kostkami na desce. Tazatel se pomodlí před sochou, a ještě při modlitbě vezme kostky, jichž tu leží kolem Héráklea množství, a čtyři z nich vrhne na desku. Na každé z kostek je něco nakresleno a současně je podán výklad obrázku.“ (Paus. 7.25.10)²⁴⁰

Objevují se také názory, že se pomocí kostek věštilo i v chrámu Athény Skiradia či Skira, který stál ve Skiru, tedy na předměstí Athén. O této věštírně se zmiňuje M. P. Nilsson ve své knize:

²³⁵ T. Vitek, 2010, str. 447-448

²³⁶ T. Vitek, 2010, str. 449

²³⁷ T. Vitek, 2010, str. 449.

²³⁸ T. Vitek, 2010, str. 449

²³⁹ T. Vitek, 2010, str. 449.

²⁴⁰ Český překlad H. Businská.

„Byla zde astragalová věštírna ve Skiru v Attice, stejně tak jako v Búře, která byla zasvěcená Héraklovi.“²⁴¹

Autor tuto citaci čerpá taktéž z Pausania, z něhož citaci máme již výše. Některé prameny také tvrdí, že se v tomto chrámu provozovaly hry s *astragaly*. Jedním z těchto pramenů je *Onomasticon* od Polluxe, kde říká, že:

„Herny byly nazývány *skirafeia*, protože v Athénách se nejvíce hrálo ve Skironu, v chrámu Athény Skira.“ (Pollux. *Onom.* 9. 96)²⁴²

²⁴¹ M. P. Nilsson, 1955, str. 167 (citaci uvádí T. Vítek, 2010, str. 455).

²⁴² Citaci uvádí T. Vítek, 2010, str. 455.

4. Srovnání s jinými božstvy a jinými způsoby věštění

4.1. Hydromancie

Definici a způsoby provádění, které budu zmiňovat jsou uvedeny v knize *Věštění v antickém Řecku IV*.²⁴³ Hydromancii neboli věštění pomocí vody můžeme rozdělit do tří skupin provádění:

1. Vyhodnocování znamení se získávalo pomocí pozorování vody, a to především její čistoty a kalnosti (popř. barvy), jejího chování po vhození či vyražení určitých předmětů, blikotání hladiny nebo zvuků vydávaných pramenem nebo řekou případně generovaný nějakým umělým zásahem.
2. Druhý vychází z předpokladů, že některé vodní zdroje mají věšebnou moc (nebo ji po provedení některých určitých úkonů mohou získat), která buď přechází na toho, kdo se z nich napije nebo vdechne vodní výpary. Následně uvede pozorovatele do stavu vědomí, který mu umožní věštit a přijmout věšebná poselství.
3. Poslední možnost dva předchozí mísí dohromady a zapojuje nekromancii. Pojímalala pozorování vody jako pouhý prostředek, jak se k démonům či duchům mrtvých dostat. Záleželo tedy na záměru a přesvědčení pozorovatele uvidí-li za proměnami a účinkem vody bohy nebo mrtvé.

Podle jedné teorie vznikla hydromancie z léčivých a jiných magických vlastností vodních zřidel, do nichž lidé nejprve promítali neurčitou magickou (léčivou) sílu, kterou postupně zkonkretizovali do postav říčních bohů, nymf a héroů.²⁴⁴ Podle stoupenců této teorie vznikla hydromancie z vyhodnocování obětí, které byli vodám a vodním bytostem přinášeny a v jejichž přijetí či nepřijetí začali být viděny určité předzvěsti a odpovědi.²⁴⁵ To nám dokládá také Pausaniás ve své knize:

„...Odchýlíš-li se v cestě vpravo, dojdeš po dvou stádiích (0,370km) k bažině Ínóině, k malému to, ale velmi hlubokému jezírku. Při slavnosti Ínóině házejí do vody koláče. Jestliže je voda přijme, je to dobré znamení pro toho, kdo koláč hodil, vyvrhne-li je, usuzuje se na špatné znamení...“ (Paus. 3.23.8).²⁴⁶

²⁴³ T. Víték, 2018, 14.

²⁴⁴ T. Víték, 2018, str. 19.

²⁴⁵ T. Víték, 2018, str. 19.

²⁴⁶ Český překlad H. Businská.

Hydromanice byla spojována také s nymfami, které se v blízkosti pramenů vyskytovaly a patronovaly je. Úzce tedy souvisí s kapitolou, kde se věnují čistě nymfám a mohla by tudíž být zařazená zde. Bohužel nemáme dochované přímé důkazy věštění hydromancie, kde by nymfy hrály klíčovou roli. Máme však dochován jiný rituál spojený s nymfami a vodou, který bych v krátkosti ráda zmínila.

Lidé totiž pramenům připisovali nejen schopnost očišťovat, oživovat a léčit, ale také omamovat, způsobovat šílenství nebo zabíjet. Dokázaly rovněž oplodňovat stejně jako způsobovat sterilitu nebo vyvolávat a vykořeňovat lásku.²⁴⁷ Nejenže byly nymfy spojovány s věšebnou mocí vody, ale objevovaly se také jako patronky porodu a najdeme je i ve spojení se sňatkem a plodností i jako pramatky a ochránkyně rodů a kmenů.²⁴⁸ S tímto spojením nymf a sňatku souvisí předsvatební rituální koupel, která je důležitou součástí celé procedury před sexuálním stykem.²⁴⁹ To máme více méně doloženo také v *hymnu na Afrodítu*, která se připravuje na styk s pastýřem Anchísem, do kterého se bohyně zamilovala:

„...Jakmile vstoupila dovnitř, hned lesklé zavřela dveře;
Charitky v lázni ji umyly tam a olejem božským
natřely, jaký se skví vždy na tělech nesmrtných bohů,
nebesky jemným, jenž pro ni byl vzácnou nasycen vůní.
Potom krásný svůj šat si na tělo oblékla všecken
úsměvná Afrodíté a okrášlivši zlatem...“ (Hom. *hymn to Aphrodite* 60-65)²⁵⁰

Hlavním účelem této koupele je oplodnění. Všechna říční božstva, včetně říčních bohů a jejich potomků nymf, pomáhají při oplodnění stejně tak jako při péči o děti po narození.²⁵¹

²⁴⁷ T. Vitek, 2018, str. 18.

²⁴⁸ T. Vitek, 2018, str. 22.

²⁴⁹ J. L. Larson, 2001, str. 111.

²⁵⁰ Český překlad O. Smrčka.

²⁵¹ J. L. Larson, 2001, str. 111.

4.2. Nekromancie

„Věšebná metoda, která k odhalení budoucnosti různými způsoby využívala mrtvých...“²⁵²

Někteří lidé věřili, že voda, některé studny a jezera, ale především vyschlé prameny jsou cesty do podsvětí.²⁵³ O mnoha řekách se totiž tvrdilo, že jsou pod zemí spojené, a proto jsou vodní zdroje spojovány s podsvětím.²⁵⁴

V nekromancii se věštilo pomocí krve obětního zvířete nebo popřípadě červeného vína²⁵⁵, které se nakapalo do vody a poté bylo možno ptát se zemřelého.²⁵⁶

„V pozadí nekromantických seancí však téměř vždy stálo nějaké podsvětní božstvo, které disponovalo zvláštními znalostmi včetně znalosti budoucnosti a jejich svolení přinejmenším tolerance ovlivňovala zásadním způsobem úspěch a neúspěch obřadu.“²⁵⁷

Nejsou sice dochované konkrétní popisy takových rituálů, ale máme zmínky z mýtických příběhů, ve kterých je vždy alespoň zlomek pravdy.²⁵⁸ Jako například to, že podsvětí je přístupné a sice je náročné a obtížné se do něj dostat a hrdina musí splnit několik úkolů, ale nakonec se mu to podaří a přístup do podsvětí získá. To ovšem neplatí pro mrtvé, ti na svět živých nemůžou a jsou odkázáni na svůj svět. Do světa živých se mohou dostat pouze skrze rituály nebo s dovolením vyššího božstva.²⁵⁹ Další pravdou je, že mrtví nejsou pouhé beztvaré stíny obývající Hádes, ale naopak si zachovávají své vzpomínky a charakter. Můžeme se jich ptát na otázky, mohou nám být prospěšní a v několika případech posuzují minulost a předvídají budoucnost, v neposlední řadě je hrdina využívá ve svůj prospěch, aby zjistil, co ho čeká.²⁶⁰

²⁵² T. Víték, 2016, str. 223.

²⁵³ T. Víték, 2010, str. 19.

²⁵⁴ T. Víték, 2010, str. 18.

²⁵⁵ T. Víték, 2010, str. 15.

²⁵⁶ T. Víték, 2010, str. 19.

²⁵⁷ T. Víték, 2016, str. 224.

²⁵⁸ A. Kapcár, 2015, str. 39.

²⁵⁹ A. Kapcár, 2015, str. 40.

²⁶⁰ A. Kapcár, 2015, str. 40.

Vše zmíněné souvisí samozřejmě s antickým pojmáním smrti a jak si lidé tento koncept Hádu a posmrtného života vykládali. Jedná se tedy spíše o mýtická fakta, ale od Homéra máme doložené, jak si mrtví zachovávali svůj charakter v případě věstce Teiresia:

„Here Perimedes and Eurylochus held the victims, while I drew my sharp sword from beside my thigh, and dug a pit of a cubit's length this way and that, and around it poured a libation to all the dead, first with milk and honey, thereafter with sweet wine, and in the third place with water, and I sprinkled thereon white barley meal. And I earnestly entreated the powerless heads of the dead, vowing that when I came to Ithaca I would sacrifice in my halls a barren heifer, the best I had, and pile the altar with goodly gifts, and to Teiresias alone would sacrifice separately a ram, wholly black, the goodliest of my flocks. But when with vows and prayers I had made supplication to the tribes of the dead, I took the sheep and cut their throats over the pit, and the dark blood ran forth. Then there gathered from out of Erebus the spirits of those that are dead, brides, and unwedded youths, and toil-worn old men, and tender maidens with hearts yet new to sorrow, and many, too, that had been wounded with bronze-tipped spears, men slain in fight, wearing their blood-stained armour. These came thronging in crowds about the pit from every side, with a wondrous cry; and pale fear seized me. Then I called to my comrades and bade them flay and burn the sheep that lay there slain with the pitiless bronze, and to make prayer to the gods, to mighty Hades and dread Persephone. And I myself drew my sharp sword from beside my thigh and sat there, and would not suffer the powerless heads of the dead to draw near to the blood until I had enquired of Teiresias.“ (Hom. *Od.* 11. 25-50).²⁶¹

V úryvku je vypsáno, co všechno musel Odysseus na radu Kirké udělat, aby se mohl spojit s věstcem Teiresiem a zeptat se ho na cestu domů po dlouhém bloudění. Když se to Odysseovi podaří Teiresias mu nejdříve řekne, že se musí napít z krve oběti a až poté bude odpovídat, a že pokud Odysseus chce mluvit s dalšími mrtvými měl by je také nechat napít krve.²⁶² Zde tedy vzniká to, co se v pozdější době stává nechvalně proslulou vlastností nekromancie, a to potřeba krvavých obětí pro kontakt s podsvětím a mrtvými.²⁶³

S nekromancí se také pojí bohyně Hekaté, které bych se nyní ráda chvílku věnovala. Hekaté byla bohyně čarodějnictví, magie a měla dohled nad místy na pomezí. Dohlížela tedy na místa, kde se objevovali neklidné duše na pomezí života a smrti. Do toho samozřejmě patří i duchové a démoni, kteří byli s takovými místy spojováni.²⁶⁴ Mezi taková místa patřily

²⁶¹ Anglický překlad A.T. Murray.

²⁶² Hom. *Od.* 11. 95, 145.

²⁶³ A. Kapcár, 2015, str. 36.

²⁶⁴ J. Heijstek, 2022, str. 3.

křížovatky, vchody, prahy dveří nebo hroby poblíž cest. Bohyně ze začátku ochraňovala ty, kteří takovými místy procházeli, později se však stala i paní démonů a duchů, které pokud chtěla mohla i vést.²⁶⁵

Bohyně bývá často vyobrazována se třemi tvářemi a těly, kdy každá část těla odpovídá jedné cestě na křížovatce.²⁶⁶ Tento aspekt však bývá spojován nejen s křížovatkami, ale také s propůjčenou mocí od boha Dia za pomoc ve válce s Giganty. Zeus ji odměnil propůjčením moci na nebesích, na zemi i v říši podsvětí.²⁶⁷ Měla tedy tři inkarnace, a proto také tři tváře, kdy na nebesích byla spojována s bohyní měsíce Lunou, na zemi s Artemis a v podsvětí s Persefonou.²⁶⁸ Spojována je také se psy a psím štěkotem, který většinou předchází jejímu objevení a také bývali často jejími obětními zvířaty. Lúkiános se o psech, a nejen o nich zmiňuje v dochovaném díle:

„I saw a fearsome woman approaching me, almost half a stadium’s length high. In her left hand she held a torch and in her right a sword twenty cubits long. Below the waist she had snake-feet; above it she resembled a Gorgon, so far as concerns the look in her eyes and her terrible appearance, I mean. Instead of hair, writhing snakes fell down in curls around her neck, and some of them coiled over her shoulder... Thus Dinomachus asked, “Tell me, Eucrates, how big were the goddess’s dogs?” “They were taller than Indian elephants,” came the reply, “similarly black and shaggy, with dirty, matted hair.“ (Luc. *Philops.* 17, 22-24)²⁶⁹

Přece jen byla Hekaté paní démonů a duchů a mohla být děsivá až zlá, a proto se na ochranu před bohyní zhotovovaly četné sošky, před které byly, v poslední den v měsíci jako oběť, kladeny potraviny.²⁷⁰ Takové sošky či sloupy se stavěly na křížovatkách kam se pak oběť, tzv. večere Hekaty, nosila převážně v době novoluní, aby se bohyně v přechodném období uklidnila.²⁷¹

²⁶⁵ J. Heijstek, 2022, str. 11.

²⁶⁶ J. Heijstek, 2022, str. 24.

²⁶⁷ V. Krejčí, 1974, str. 244.

²⁶⁸ M. Nekonečný, 1993, str. 99.

²⁶⁹ Citaci uvádí J. Heijstek, 2022, str. 24.

²⁷⁰ M. Nekonečný, 1993, str. 99.

²⁷¹ Bortolani, 2016, str. 223 (citaci uvádí J. Heijstek, 2022, str. 26).

4.3. Věštění pomocí šumění listů

Posledním stylem věštění, kterým bych se ráda zabývala je věštění pomocí listů posvátného dubu a holubic ve svatyni Dia v Dódóně.

„Zeus předpovídal budoucnost pomocí blesků a větrů a jelikož byl dub jeho posvátným stromem, tak sloužil jako občasné medium, jehož prostřednictvím budoucnost zjevoval...“²⁷²

Nemůžeme s jistotou říct, zda takové věštění vskutku probíhalo, ale máme alespoň dochované mýtické zmínky o věštírni a jejím používání.

O vzniku této věštírny se dozvídáme díky Hérodotovi:

„...Kněžky v Dódóně říkají, že z egyptských Théb uletěly dvě černé holubice a jedna z nich prý přiletěla do Libye a druhá k nim. Usedla prý na dub a promluvila lidským hlasem, že je třeba na tomto místě zřídit Diovu věštírnu. Ony prý měly za to, že jde o poselství od bojů pro ně a jednaly podle něho...“ (Hdt. 2. 55).²⁷³

Následně na to vysvětluje, proč si myslí, že holubice byly ženy:

„Myslím, že je Dódónští nazývali holubicemi proto, že to byly barbarky a jim se zdálo, že vydávají zvuky jako ptáci. Po čase prý holubice promluvila lidským hlasem, když totiž žena promluvila jazykem jim srozumitelným...“ Herodotos si tedy myslí a říká, že holubice byly ženy z Théb prodané do Řecka a do Libye, kde sloužily jako otrokyně a poté jedna zřídila pod dubem svatyni Diovi.“ (Hdt. 2. 57.)²⁷⁴

Takový způsob věštění bylo potřeba udělat pro lidi přesvědčivější s pomocí hmatatelných příkladů jako byly v Dódóně olovené destičky²⁷⁵, na které se naškrábaly otázky.²⁷⁶ Díky chemickému experimentu, který provedl W. Willson zjistil, jak takové desky mohly fungovat a jak na položené otázky dostávali lidé odpovědi:

²⁷² T. Vitek, 2010, str 252.

²⁷³ Český překlad J. Šonka.

²⁷⁴ Český překlad J. Šonka.

²⁷⁵ M. Fotiadi, 2018, str. 154.

²⁷⁶ M. Fotiadi, 2018, str. 38.

„Messages were divined by soaking oak leaves in the holy spring. Oak leaves have veins rich in tannins and I find that by soaking such leaves in dilute iron sulphate solutions hieroglyphics are produced on the dry leaves, which could easily pass for distorted Greek characters.“²⁷⁷

Co se posvátného dubu týče, tak věštění ze šumu listů může pocházet od předků, především z doby mykénské a minojské:

„At Dodona, ..., the sound came through the rustle of the tree leaves, through the ring of the bronze vessels encircling the sacred oak tree and through the Corcyraean Dedication, which may have replaced the oak tree at some point. The existence of the oak tree refers to the ancestral, totemic symbols, the autochthonous lifestyle and the tree cult, which can be found in the cult of Minoans and Mycenaeans.“²⁷⁸

O šumění listů mluví také Sókrates a myslí si o tom své:

„They used to say, my friend, that the words of the oak in the holy place of Zeus at Dodona were the first prophetic utterances. The people of that time, not being so wise as you young folks, were content in their simplicity to hear an oak.“ (Plat. *Phdr.* 275b)²⁷⁹

²⁷⁷ W. Williams, 1959, 204 (citaci uvádí M. Fotiadi, 2018, str. 154).

²⁷⁸ J. O. Quantz, 1898, str. 468-480; A. J. Evans, 1901, 106, str. 469-470 (citaci uvádí M. Fotiadi, 2018, str. 153).

²⁷⁹ Anglický překlad H. N. Fowler.

5. Závěr

Závěrem práce tedy vyplývá, že věštění pomocí Pána bylo spíše ojedinělou až neexistující záležitostí. Jedna jediná zmínka, kterou máme a je spojená s věštěním a Pánem je, že tento bůh v dávných dobách věštil a jeho prorokyní byla nymfa Erató. To nám však nepotvrzuje, zda tomu tak opravdu bylo a zda opravdu byl nějaký způsob věštění s přítomností Pána. V jeho kontextu však můžeme potvrdit výskyt v jeskyních a zasvěcení v případě jeskyně Vari, ve které se našly četné výjevy tohoto boha v popředí s oltářem.

Věštění za pomoci nymf už dochované máme, a to díky kůstkám nalezeným v Kórycké jeskyni, kde tyto bytosti pobývali. Tyto kůstky bývají spojovány s věštebným stylem zvaným astragalomancie, kde se pomocí hodu a následném spočítání čísel, obsažených na kostkách, vyhodnotí odpověď. Můžeme s nymfami spojovat také hydromancii, která je dalším dochovaným stylem věštění, a se kterým nymfy opět souvisí v kontextu vody a pramenů. Prameny, jakožto místa, kde se nymfy vyskytují, můžeme spojit s hydromancii, pomocí které se lidé dovolávali právě nymf a jiných vodních božstev. Přesto se však nejedná o žádné konkrétní informace, které by potvrzovali, že nymfy byly součástí věštebných rituálů.

Ve spojení s přírodou je tu také věštění pomocí šumění stromů, což je technika, která se nedá nikterak doložit, protože není způsob, jakým by se dochovala. Slýcháme o ní tedy pouze v podobě mýtických příběhů a tradování. Jediné, co je doložené jsou olověné destičky, na které se psaly otázky a pomocí namočených listů dubu do posvátného pramene se na listech, po jejich usušení, začaly objevovat hieroglyfy, které vypadaly jako zkrácené řecké znaky.

Oproti tomu nekromancie je dochovaným a do jisté míry stále používaným pojem a stylem věštění. V nekromancii probíhalo věštění pomocí krve, krvavých obětí a někdy byla potřeba i přítomnost části těla mrtvého. S nekromancii mohla souviset také hydromancie, kdy se krev obětního zvířete, popřípadě červené víno, kapalo do vody a poté se mohl tazatel obrátit na mrtvého s dotazem. V černé magii se s tímto stále můžeme setkat stejně tak, jako s bohyní Hekaté, která je přímo bohyní magie. Na tuto bohyni se dnes stále dovolávají moderní čarodějnice a lidé, kteří se nějakým způsobem věnují spirituálnímu. Kult bohyně v řecké době máme dochovaný díky soškám, které se nacházely na místech hrobů, ale také křížovatek, které bohyně patronovala.

Cílem tedy bylo spíše poukázat jaké další způsoby věštění jsou a představit je trochu podrobněji. Následně ve spojitosti s věštěním představit i méně známe bohy, kteří jsou

s věštěním spojeni. I přesto, že v kontextu Pána jsem se dobrala opačného výsledku a zjistila, že to nebyl bůh spojovaný primárně s věštěním jako například nymfy. Ty byly konec konců učitelkami Apollóna, které ho naučily mantickým schopnostem, a tudíž je s nimi věštění spojováno. To nám také potvrzuje fakt, že mohly člověka zachvátit či uchvátit a poskytnout mu možnost nazírat věštebná znamení po tom, co se dotyčný napil z některého pramenu, který patrnonovaly.

6. Seznam pramenů a literatury

6.1. Použité prameny

Anthologia Palatina (*Obrázky z řeckého života*. Přeložil R. Hošek, R. Mertlík, F. Stiebitz. Antická knihovna. Praha: Svoboda, 1983.)

Apollodorus, *The library*. (Apollodóros z Athén. *The library: in two volumes*. Přeložil J. G. Frazer. Loeb classical library. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1921. ISBN 0-674-99135-4.)

Apollónios Rhodios. *The Argonautica* (Rhodský, Apollónios. *Argonautika*. Přeložil J. Jaroš. Bibliotéka klasiků řeckých a římských. Praha: Česká akademie věd a umění (Praha), 1924.)

Aristhopenes. *Peace* (Aristofanés. *Mír*. Přeložil A. Krejčí. Praha: Česká akademie věd a umění (Praha), 1922.)

Aristotle. *Historia animalium* (Aristotelés. *Historia animalium in three volumes*. Přeložil A. L. Peck. The Loeb classical library. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1970. ISBN 0-434-99437-5.)

Herodotus. *Histories* (Hérodotos. *Dějiny aneb Devět knih dějin zvaných músy*. Vydání třetí, první v Academii. Přeložil J. Šonka. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1192-7.)

Homer, *Ilias* (Homéros. *Homérova Ílias*. Druhé, přepracované vydání. Přeložil O. Vaňorný. Praha: Jan Laichter, 1934.)

Homeric *hymn to Aphrodite* (Homéros. *Homérské hymny: Válka žab a myši*. Přeložil O. Smrčka. Světová četba. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1959.)

Homeric *hymn to Hermes* (Homéros. *Homérské hymny: Válka žab a myši*. Přeložil O. Smrčka. Světová četba. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1959.)

Homeric *hymn to Pan* (Homéros. *Homérské hymny: Válka žab a myši*. Přeložil O. Smrčka. Světová četba. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1959.)

Lucian. *Amor* (Lúkianos. *Lucian: in eight volumes*. Přeložil A. M. Harmon, K. Kilburn, M. D. Macleod. Loeb classical library. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1967. ISBN 0-674-99015-3.)

Lucian. *Bis Accusatus* (Lúkianos. *Pravdivé výmysly*. Přeložil L. Varcl, Z. K. Vysoký, V. Bahník. Praha: Odeon, 1983. ISBN 01-037-83.)

Menander. *Dyskolos* (Menandros a Arnott, W. Geoffrey. *Menander*. The Loeb classical library. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2000. ISBN 0-434-99132-5.)

Pausanias. *Description of Greece* (Pausanias. *Cesta po Řecku*. Přeložila H. Businská. Praha: Svoboda, 1973-1974.)

Plato. *Lysis* (Platón a Novotný, František. *Charmides, Laches, Lysis, Theages*. Laichterova filosofická knihovna. Praha: Laichter, 1940.)

Plato. *Phaedrus* (Platón. *Euthyphro: Apology ; Crito ; Phaedo ; Phaedrus*. Přeložil H. N. Fowler, W.R.M. Lamb. The Loeb classical library. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1914. ISBN 0-674-99040-4.)

Plato. *Phaedrus* (Platón. *Faidros*. Přeložil F. Novotný. Praha: Oikoymenh, 1993.)

Plutarch. *Sulla* (Plútarochos a Plútarchos. *Plutarch's Lives: in eleven volumes*. Přeložil B. Perrin. The Loeb classical library. London: William Heinemann, 1916.)

Porphiry. *De Antro Nympharum* (Porfyrios. *Jeskyně nymf*. Přeložil J. Matoušek. Olomouc: Per Agrum, 1993.)

Sophocles. *Antigone* (Sofoklés. *Tragédie*. Přeložil R. Hošek, R. Mertlík, F. Stiebitz. Antická knihovna. Praha: Svoboda, 1975.)

Statius. *Thebaid* (Statius, Publius Papinius. *Statius in two volumes: Silvae; Thebaid I-IV*. Přeložil J.H Mozley. Loeb classical library. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1928. ISBN 0-434-99206-2.)

Strabo. *Geografica* (Strabón. *The geography of Strabo: in eight volumes*. Přeložil H. L. Jones. Loeb classical library. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1923. ISBN 0-674-99056-0.)

Varro. *De rustica* (Cato Censorius, Marcus Porcius. *On agriculture*. Reprinted. Přeložil W. D. Hooper. Loeb classical library. Cambridge: Harvard University Press, 1960.)

Xenophon. *Oeconomicus* (Xenofón. *Vzpomínky na Sokrata*. Ve Svobodě vydání I. Přeložil V. Bahník. Antická knihovna. Praha: Svoboda, 1972.)

6.2. Seznam použité literatury

- Bahník, Václav et. al. *Slovník antické kultury*. Praha: Svoboda, 1974. ISBN: 25-119-74.
- Ballentine, Floyd G. *Some Phases of the Cult of the Nymphs*. Harvard Studies in Classical Philology, 1904, 15: 77-119. Dostupné na: <https://doi.org/10.2307/310497>.
- Beerden, Kim. *Worlds full of signs: ancient Greek divination in context*. In: Worlds Full of Signs. Brill, 2013. ISBN 978-90-04-25630-9 (e-book).
- Bonnechere, Pierre. *Divination*. Ogden, Daniel (ed.). *A companion to Greek religion*. UK: Blackwell Publishing, 2007. s. 145-159. ISBN-13: 978-1-4051-2054-8. ISBN-10: 1-4051-2054-1.
- Borgeaud, Philippe. *The cult of Pan in ancient Greece*. Přeložil K. Atlass, J. Redfield. The University of Chicago, 1988. ISBN 0-226-06595-2. ISBN 0-226-06596-0.
- Cole. Susan Guettel. *Finding Dionysus*. Ogden, Daniel (ed.). *A companion to Greek religion*. UK: Blackwell Publishing, 2007. s. 327-341. ISBN-13: 978-1-4051-2054-8. ISBN-10: 1-4051-2054-1.
- Dunham, Maurice Edwards. *The Cave at Vari. II. Inscriptions*. American Journal of Archaeology, 1903, 7.3: 289-300. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/496690>.
- Fotiadi, Maria. *Dedications at ancient Dodona*. 2018. PhD Thesis. University of Birmingham. Dostupné z: <http://etheses.bham.ac.uk/id/eprint/8375>. [cit. 2024-04-19].
- Heijstek, Joost. *Magic figurines and the concept of liminality in Greek religion*. Online. Leiden University – Faculty of Archeology 2022. Thesis final version. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/1887/3454266>. [cit. 2024-04-19].
- Isler-Kerényi, Cornelia. *Civilizing violence: satyrs on 6th-century Greek vases*. Vandenhoeck & Ruprecht, 2004. ISBN 3-525-53066-8.
- Jacobsen, Jan Kindberg. *Greek pottery on the Timpone della Motta and in the Sibaritide from c. 780 to 620 BC: reception, distribution and an evaluation of Greek pottery as a source material for the study of Greek influence before and after the founding of ancient Sybaris*. Groningen: [s.n.], 2007. 240 p. Dostupné z: <https://research.rug.nl/en/publications/greek-pottery-on-the-timpone-della-motta-and-in-the-sibaritide-fr>. [cit. 2024-04-19].
- Johnston, Sarah Iles; Reynolds, Joshua J. *Ancient greek divination*. Aestimatio: Sources and Studies in the History of Science, Wiley-Blackwell, 2008, 6: 139-144. ISBN: 978-1-405-11572-8.

Jost, Madeline. *The Religious System in Arcadia*. Ogden, Daniel (ed.). *A companion to Greek religion*. UK: Blackwell Publishing, 2007. s. 264-279. ISBN-13: 978-1-4051-2054-8. ISBN-10: 1-4051-2054-1.

Kamaris, Gavriil; Yioutsos, Nektarios-Petros; Mourjopoulos, John. *Acoustics measurements, analysis and comparative study for caves used for Pan and Nymphs' ancient rituals*. A. Astolfi et. al. (ed.). *Proceedings of the 2° International Symposium on The Acoustics of Ancient Theatres*. 2022. s. 123-126. ISBN: 978-88-88942-63-6. ISSN: 3005-8082. Dostupné z: <https://doi.org/10.58874/SAAT.2022.166>.

Kapcár, Andrej. *The origins of necromancy or How we learned to speak to the dead*. Online. *Sacra*. 2015. Roč. 13, č. 2, s. 30-58. ISSN 1214-5351 (print). Dostupné z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137705>. [cit. 2024-04-19].

Katsarou, Stella; Nagel, Alexander (ed.). *Cave and worship in ancient Greece: new approaches to landscape and ritual*. Routledge, Routledge, 2021. ISBN: 978-1-003-01576-5 (ebk).

Kuchel, P. W. *Ancient omphalos at Delphi: geometrically space-inverting anamorphoscope*. *Archaeometry*, 2011, 53.2: 387-395. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.2010.00525.x>.

Larson, Jennifer Lynn. *Greek nymphs: Myth, cult, lore*. Oxford University Press, USA, 2001. ISBN 0-19-512294-1; ISBN 0-19-514465-1.

Larson, Jennifer. *A Land Full of Gods: Nature Deities in Greek Religion*. Ogden, Daniel (ed.). *A companion to Greek religion*. UK: Blackwell Publishing, 2007. s. 56-70. ISBN-13: 978-1-4051-2054-8. ISBN-10: 1-4051-2054-1.

Larson, Jennifer. *The Corycian Nymphs and the Bee Maidens of the Homeric Hymn to Hermes*. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 1995, 36.4: 341-357. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/311093>.

Nekonečný, Milan. *Lexikon magie*. Praha: Nakladatelství Ivo Železný, 1993. ISBN 80-237-0090-1.

Nilsson, Martin Persson. *Geschichte der griechischen Religion: Die Religion Griechenlands bis auf die griechische Weltherrschaft*. CH Beck, 1992. ISBN: 3406013708. ISBN: 9783406013706.

Papasopoulos, Renos K. *Terrorism and panic. Psychotherapy and politics international*, 2006, 4.2: 90-100.

Thallon, Ida Carleton. *The cave at Vari. III. Marble reliefs*. American Journal of Archaeology, 1903, 7.3: 301-319. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/496691>.

Vítek, Tomáš. *Věštění v antickém Řecku*. Praha: Herrmann, 2010. ISBN 978-80-87054-23-9.

Vítek, Tomáš. *Věštění v antickém Řecku*. Praha: Herrmann, 2016. ISBN 978-80-87054-46-8.

Vítek, Tomáš. *Věštění v antickém Řecku*. Praha: Herrmann, 2018. ISBN: 978-80-87054-57-4.

Weller, Charles Heald. *The cave at Vari. I. Description, account of excavation, and history*. American Journal of Archaeology, 1903, 7.3: 263-288. Dostupné z: 263–288. <https://doi.org/10.2307/496689>.

Yioutsos, Nektarios Peter. *Order in ancient Greek dance rituals: The dance of Pan and the Nymphs*. Dramaturgias, 2017, 5: 211-234. ISSN: 2525-9105. Dostupné z: <https://doi.org/10.26512/dramaturgias.v0i5.8439>.

Yioutsos, Nektarios Peter. *Pan rituals of ancient Greece: A multi-sensory body experience*. In: Archaeoacoustics: The Archaeology of Sound: Publication of Proceedings from the 2014 Conference in Malta. The OTS Foundation, 2014. p. 57-67.

7. Přílohy

1. Yioutsos, Nektarios Peter. Order in ancient Greek dance rituals: The dance of Pan and the Nymphs. *Dramaturgias*, 2017, 5: 211-234. s. 216.
2. Dunham, Maurice Edwards. The Cave at Vari. II. Inscriptions. *American Journal of Archaeology*, 1903, 7.3: 289-300. s. 295.
3. Thallon, Ida Carleton. The cave at Vari. III. Marble reliefs. *American Journal of Archaeology*, 1903, 7.3: 301-319. s. 310.
4. Thallon, Ida Carleton. The cave at Vari. III. Marble reliefs. *American Journal of Archaeology*, 1903, 7.3: 301-319. s. 309-310.
5. Yioutsos, Nektarios Peter. Order in ancient Greek dance rituals: The dance of Pan and the Nymphs. *Dramaturgias*, 2017, 5: 211-234. s. 221.
6. Weller, Charles Heald. The cave at Vari. I. Description, account of excavation, and history. *American Journal of Archaeology*, 1903, 7.3: 263-288., s. 266.
7. Nachází se v Národním archeologickém muzeu v Neapoli. Autor fotografie: Aneta Petrová.
8. <https://www.archaeology.org/issues/492-2211/artifact/10911-artifact-israel-astragali>
9. Weller, Charles Heald. The cave at Vari. I. Description, account of excavation, and history. *American Journal of Archaeology*, 1903, 7.3: 263-288., s. 271.
10. Gicheva, R. 1997. Sabazios. In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, vol. VIII, Artemis Verlag Zurich und Dusseldorf, 1997, pp. 1068-1071. (Paříž, Louvre MA. 266 – Clarac IV. no. 506 pl. 325; Marquardt 187.).
11. Gicheva, R. 1997. Sabazios. In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, vol. VIII, Artemis Verlag Zurich und Dusseldorf, 1997, pp. 1068-1071. (Vicence, Mus. Civ. D31. – Gualandi, G., R. A. 1969, 270 fig. 28. – I s. av. J-C).
12. Yioutsos, Nektarios Peter. Order in ancient Greek dance rituals: The dance of Pan and the Nymphs. *Dramaturgias*, 2017, 5: 211-234. s. 223.
13. <http://www.holladaypaganism.com/goddesses/cyclopedia/h/HECATE.HTM>

Obr. 1: Votivní reliéf ukazující Pána a nymfy.

Obr. 2: Dochovaný nápis v jeskyni Vari, který potvrzuje zasvěcení Pánovi.

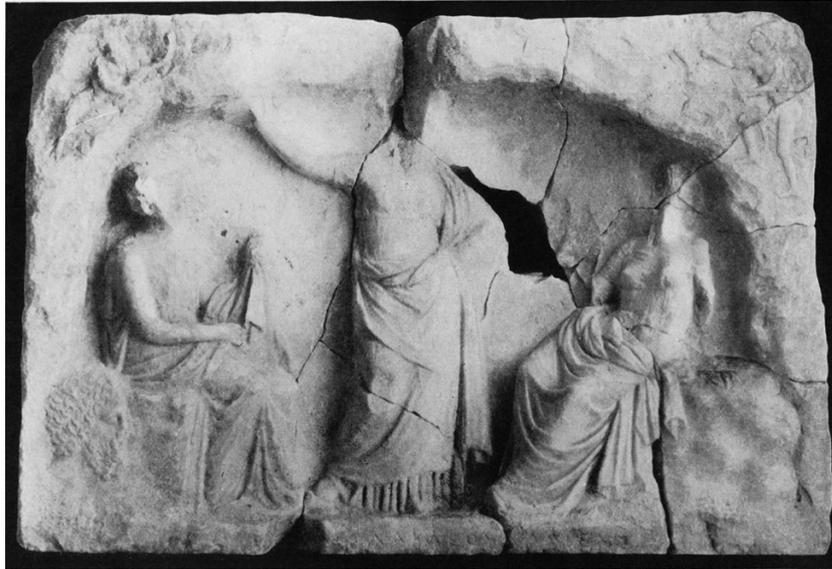
ΠΑΝ ΟΣ Πανός

Obr. 3: Dochovaný reliéf ze svatyně Vari vyobrazující mladého Pána.

Obr. 4: Dochovaný reliéf, na kterém jsou tři nymf z toho dvě sedí a jedna stojí uprostřed.

V levém horním rohu se potom naklání Pán.

Obr. 5: Zlomek votivní desky, na které jsou vyobrazeny tančící nymfy.

Obr. 6: Interiér jeskyně Vari. Na zadní stěně se nachází svatyně.

Obr. 7: Pán s kozou.

Obr. 8: Ukázka *astragali*, házecích kůstek.

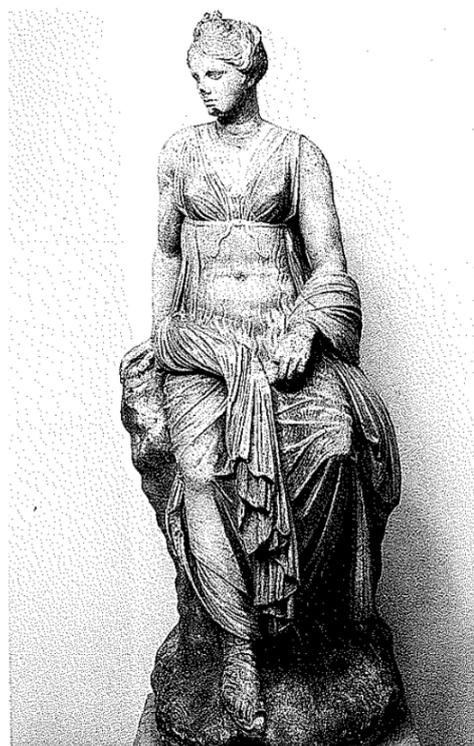
Obr. 9: Reliéf kameníka Archedéma.

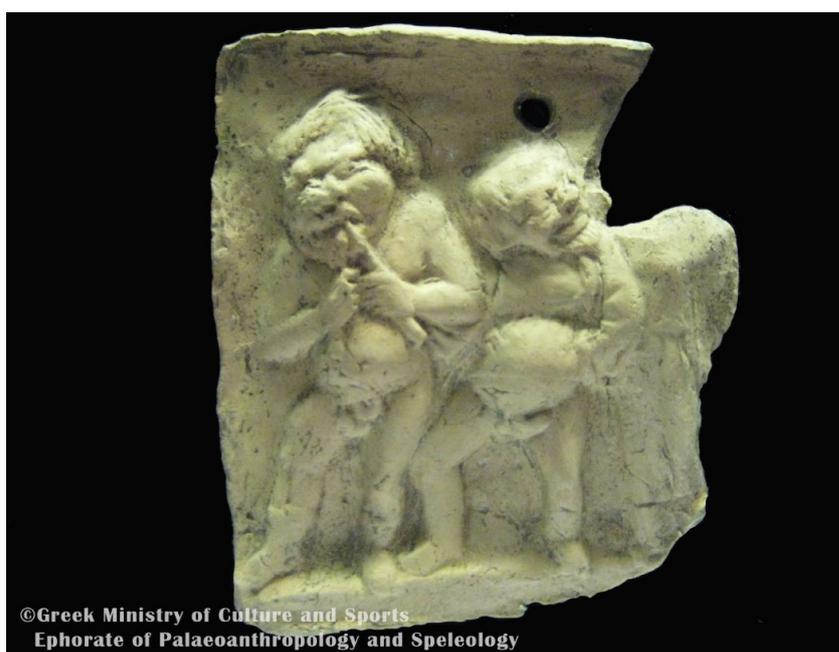
Obr.10: Mramorová socha Pána, který sedí na skále a má přes sebe kůži. V ruce drží víno a píšťalu.

Obr.11: Nymfa.

Obr. 12: Satyrové.

Obr. 13: Bohyně Hekaté.

Hecate (ca. 1890). Photo ©Malcar Förlag-GML